

‘God wil het!’

**Een studie naar de beweegredenen van de
Nederlandse Pauselijke Zouaven**

Koen Theunissen
s4634934

15 maart 2019

Bachelorscriptie Geschiedenis
Begeleider: Dr. J.B.A.M. Brabers
Faculteit der Letteren
Radboud Universiteit Nijmegen

Inhoudsopgave

<u>Inleiding</u>	<u>3</u>
<u>Status quaestionis</u>	<u>4</u>
<u>Risorgimento</u>	<u>11</u>
<u>Transnationaal conflict</u>	<u>12</u>
<u>Ultramontanisme</u>	<u>15</u>
<u>Lokale dynamiek</u>	<u>20</u>
<u>Ridderideaal</u>	<u>25</u>
<u>Romantiek</u>	<u>29</u>
<u>De Pauselijke Zouaaf als 'foreign fighter'</u>	<u>33</u>
<u>Conclusie</u>	<u>36</u>
<u>Bibliografie</u>	<u>38</u>

Inleiding

Ten tijde van de Italiaanse eenwording (1848-1870), de *Risorgimento*, kwamen de Italiaanse nationalisten onder leiding van de liberaal Garibaldi en de conservatieve koning van Sardinië, Victor Emanuel, uiteindelijk in conflict met de paus. Voor de nieuwe Italiaanse hoofdstad hadden de nationalisten, met name de fanatieke Garibaldisten, Rome op het oog. Rome was destijds de hoofdstad van de Pauselijke Staten, het werelds domein van de paus, en werd bestuurd door de lokale clerus en de Romeinse Curie. Echter, de 'eeuwige stad', als hoogtepunt van de klassieke beschaving, moest en zou toegevoegd worden aan de Italiaanse natie, zo meenden de nationalisten. Hiermee zouden ook de eerder veroverde noordelijke en zuidelijke gebieden op het Italiaans schiereiland met elkaar verbonden worden.

In de jaren 60 van de 19^e eeuw kwam het tot een gewapend conflict tussen de paus en de nationalisten. De paus wist zich aanvankelijk nog gesteund door een garantieleger van de keizerlijke troepen van Napoleon III, maar al gauw werd duidelijk dat ook deze, gegeven de successen van de nationalisten en de druk die spanningen in de aanloop naar de Frans-Duitse Oorlog legden op Frankrijk, uiteindelijk zouden moeten worden teruggetrokken. Hierop stelde Pius IX in 1861 het vrijwilligersleger van de Pauselijke Zouaven in. De 'zouaaf' was een destijds populair infanterietype dat was geënt op de lichte uniformen van een Noord-Afrikaanse Berberstam, de 'Zouaoua', die diende in het Franse koloniale leger. Opmerkelijk genoeg gaven numeriek gezien van alle Europese landen de Nederlandse katholieken het meest gehoor aan de oproep van Pius IX om deel te nemen aan de strijd voor het behoud van het 'Patrimonium Petri'. Het Nederlandse contingent van de Pauselijke Zouaven telde ruim 3000 man.

Recentelijk is er binnen het onderzoek meer aandacht gekomen voor religieuze militanten en het fenomeen van de zogenoemde 'transnationale soldaat'. Hoewel verreweg de meeste onderzoeken binnen de militaire cultuurhistorie zich richten op nationale legers, zijn deze pas ontstaan in de 19^e eeuw. Voor die tijd maakten heersers overwegend gebruik van huurlingenlegers. De 'niet-nationale' soldaat is echter nooit helemaal verloren gegaan. Ook in de 19^e eeuw en later dienden sommige groepen soldaten in verschillende legers van uiteenlopende vorsten en staten, vaak met als enige bindmiddel een gedeelde politiek of een gemeenschappelijk geloof.

De Pauselijke Zouaven kunnen ook worden beschouwd als dergelijke 'transnationale soldaten', niet-gebonden aan enig nationale staat. Deze transnationaliteit had vergaande

gevolgen. Zo werd na deelname aan de strijd voor een 'buitenlandse mogendheid' de Nederlandse nationaliteit ontnomen. Het is dus niet voor niets dat er tegenwoordig wel een parallel wordt getrokken tussen de Nederlandse Zouaven en de religieuze en politieke militanten van onze tijd, de 'foreign fighters', voornamelijk zij die proberen af te reizen naar het Midden-Oosten om te strijden voor fundamentalistische islamitische groeperingen.

Hoewel dit een aantrekkelijke parallel is, moet er eerst nog nader onderzoek worden gedaan naar de Nederlandse Pauselijke Zouaven en hun precieze beweegredenen, een lacune binnen het cultuurhistorisch onderzoek naar de periode van de katholieke emancipatie, om tot een genuanceerd beeld te komen en te zien of deze vergelijking echt opgaat. Waarom namen de Nederlandse Pauselijke Zouaven deel aan de strijd om de Pauselijke Staten? Ten eerste zal een kritische studie worden gemaakt van de stand van onderzoek ten aanzien van deze vraag, en eveneens worden stilgestaan bij definities die hieruit volgen en de implicaties voor verder onderzoek. Aansluitend daarop zal een historisch kader worden geschetst van de Risorgimento in Italië, van waaruit de strijd van de Zouaven moet worden begrepen.

In afzonderlijke hoofdstukken zullen vervolgens de deelvragen worden beantwoord: Hoe werkte het transnationale karakter van de strijd door in de motieven van de Nederlandse Zouaven? Welke rol hadden de paus en de Romeinse Curie in het aantrekken van de Zouaven binnen het ultramontaanse project? Hoe kreeg de lokale clerus de Nederlandse Zouaven in beweging? Welke positie had het streven naar het emuleren van kruisridderlijke idealen? Wat was de invloed van meer algemene romantische noties op de reis van de Zouaven? Kan de Nederlandse Zouaaf worden vergeleken met de hedendaagse jihadistische uitreiziger? Na het beantwoorden van deze vragen volgt de conclusie, waarin zal worden teruggeblikt op de hoofdstukken en een algemeen oordeel zal worden gevormd.

Status quaestionis

Hoewel numeriek gezien het aandeel van de Nederlanders aan het leger van de Pauselijke Zouaven het grootst is geweest, is er binnen het Nederlandse wetenschappelijk discours vooralsnog een beperkte belangstelling voor deze belangrijke episode binnen de geschiedenis van de Nederlandse katholieke emancipatie. De Zouaven worden binnen de academische geschiedschrijving vooral zijdelings besproken, waarbij zij hoofdzakelijk als een curiosum worden beschouwd. Binnen de hier volgende discussie van de belangrijkste thematieken

binnen het onderzoek, zal worden stilgestaan bij de algemene werken over de katholieke geschiedenis, verbonden met de nationale historiografie, vervolgens bij de bestaande werken die direct de Pauselijke Zouaven aangaan, daarna bij het ultramontanisme, en ten slotte bij achtereenvolgens de veiligheids- en genderstudies alsook de ‘transnationale soldaat’.

Het meest invloedrijke algemene werk dat de Zouaven bespreekt is het standaardwerk over de katholieke emancipatie *In vrijheid herboren*, verschenen in 1953, en geschreven door de eigenzinnige Nijmeegse historicus Rogier en de kritisch ingestelde priester De Rooy. Opvallend is hoe zij zich uitputten in het afdoen van de geschiedenis van de Zouaven als slechts een kleinigheid. Het hele project zou een ‘compromittante mislukking’ betreffen, en onderdeel zijn van een politiek van ‘diplomatic pantomime and show’, waarbij de curie in het volle besef zou zijn geweest dat de ondergang van de Pauselijke Staten toch al onafwendbaar was. Ook zou er weinig belangstelling zijn geweest om toe te treden tot de Zouaven. Alleen Frankrijk, Nederland, België en Canada zouden hierop de uitzondering zijn. De Fransen kwamen volgens Rogier en De Rooy slechts vanwege de Bourbonpolitiek, terwijl de Nederlandse, Belgische en Canadese bijdrage zou zijn voortgekomen uit een “volkomen ongecompliceerde religieuze geestdrift [...], maar stond als zodanig alleen”.¹

Echter, dergelijke kwalificaties moeten vooral worden beschouwd vanuit het weinig vernieuwende oogmerk van Rogier en de Rooy om tot een nationaal-katholieke geschiedschrijving te komen, waarin de Nederlandse katholieken volop deel zouden uitmaken van de nationale historie, en waarbij aan hun loyaliteit niet getwijfeld hoefde te worden. Zij staan hiermee in een lange traditie van eerdere katholiek-nationale historici, geïnitieerd door de beroemde arts en nationaal historicus Willem Nuyens, hoewel hij wel een andere weg koos om genoemd doel te bereiken. Deze was, ondanks zijn eigen nauwe betrokkenheid bij de Zouaven als keurarts en politiek commentator, bereid om de Zouaven in te passen in de nationale geschiedenis, zodat van de vermeend ultramontaanse Nederlandse katholieken niets te vrezen viel: zij zouden aan zowel paus als koning loyaal zijn. Er valt bij hem uiteraard partialiteit jegens de Zouaven te bespeuren, hoewel hij wel enige afstand poogt te bewaren. De Zouaven werden lange tijd, buiten werken als die van Nuyens, toch meer beschouwd als een ultramontaans randverschijnsel, niet passende bij een liberaal-nationale katholieke visie

¹ Lodewijk Rogier en Niek de Rooy, *In vrijheid herboren: katholiek Nederland, 1853-1953* (Den Haag, 1953), 131–134.

zoals die van de priester-politicus Schaepman, welke beoogde het katholieke bevolkingsdeel zo vlekkeloos mogelijk te emanciperen.² Hoewel in de negentiende eeuw nog wordt gepoogd de Zouaven binnen de nationale geschiedenis op nemen, zoals Nuyens dat doet, lijkt later geleidelijk aan het gebruik te ontstaan deze geschiedenis af te doen als een kleinigheid of een buitenlandse aangelegenheid, zodat deze überhaupt niet onder de nationale geschiedenis hoeft te vallen, zoals bij Rogier en De Rooy.³ Vanuit deze ontwikkeling moet de beperkte historiografische interesse in de Zouaven begrepen worden.

Voor wat betreft werken die direct handelen over de Pauselijke Zouaven, komt men in Nederland er dus bekaaid af. Verreweg het bekendste werk is van de hand van de publieksschrijver Zaal, voor het eerst verschenen in 1996 en getiteld de *Vuist van de paus*. Zaal betoogt dat voor wat betreft de Nederlandse Zouaven, de vertrekredenen moeten worden gezocht in een gevoel achtergesteld te zijn, zoals dat gangbaar zou zijn geweest onder Nederlandse katholieken, en de drang naar maatschappelijke bevestiging die hiermee gepaard ging, alsook de zin naar avontuur en een oprechte religieuze en idealistische bezieling.⁴ Hij meent zelf met zijn werk een meer kritische weg ingeslagen te zijn ten opzichte van het eerdere katholiek georiënteerde *Epos der 3000* van de religieus Christoffor van Langen, de oprichter van het Zouavenmuseum te Oudenbosch. Van Langen legt de aandacht op de piëteit van de Zouaven en hun fanatieke loyaliteit aan de charismatische paus Pius IX.⁵ Ondanks Zaa's vertrekpunt voor zijn studie, ontbeert zijn werk een degelijke bron- en literatuurvermelding, waarbij in dit opzicht zelfs Van Langen nog een betere beurt maakt.

Vanuit het eerdergenoemde museum is eveneens een latere kleinschalige publicatie verschenen van de hand van de museummedewerker Van Essen, die een en ander beter heeft weten te onderbouwen. Zij is van mening dat de meeste Nederlandse Zouaven bovenal uit vroomheid dienden, "slechts een enkeling zag het avontuur en de spanning als voornaamste

² Willem Nuyens, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk van 1815 tot op onze dagen*, dl. 4 (Amsterdam, 1886), 18-23, 203-209; Albert van der Zeijden, *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn: W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving* (diss., Universiteit van Amsterdam, 2002).

³ Ook in gespecialiseerde overzichten van de Nederlandse religiegeschiedenis worden de Zouaven nauwelijks besproken, zie Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis* (Hilversum, 2006), 278.

⁴ Wim Zaal, *De vuist van de paus: de Nederlandse zouaven* (Nieuwegein, 1996), 67.

⁵ Christoffor van Langen, *Uit het epos der 3000 Nederlandse zouaven* (Nijmegen, 1947), 39-40.

reden”, waarbij zij ook wijst op de uitzonderlijk lage deserteergraad.⁶ Het in 2008 verschenen algemene werk over de Zouaven van de Amerikaanse conservatieve katholiek Coulombe, *The Pope’s Legion*, kan worden gekenschetst qua karakter als houdende het midden tussen Zaal en Van Langen, in die zin dat het een groot publiek aanspreekt en katholiek georiënteerd is. Echter, dit werk is ondanks de recentere verschijningsdatum in nog mindere mate kritisch dan dat van Van Langen, en is daarom slechts bij gebrek aan beter geschikt als inleiding op de geschiedenis van de Zouaven.⁷

De historicus De Valk, welke onder meer werkzaam is geweest aan het Nederlands instituut in Rome, richt zich met name op de herinnerings- en erfgoedstudies,⁸ alsook het onderzoek naar het ultramontanisme. Hij concludeert in zijn invloedrijke proefschrift dat het ultramontanisme overschat wordt in zijn uitwerking op het Nederlandse episcopaat en zijn katholieken.⁹ Hoewel het door hem uitgevoerde onderzoek uitgebreid kan worden genoemd, is zijn gehanteerde periodisering wel erg lang en zijn casuïstiek te beperkt om tot een dergelijke vergaande conclusie te komen. Zo hanteert hij voor wat betreft de periode van de Pauselijke Zouaven één casus, die maar beperkt kan worden gegeneraliseerd en waarbij in weerwil van zijn algemene conclusie het ultramontanisme wel degelijk de overhand heeft, namelijk in de heiligverklaring van de martelaren van Gorcum, welke inging tegen de nationaal-historische narratief van Nederland.¹⁰

Bovendien schuift ook De Valk de Zouaven op een onverantwoorde wijze terzijde, vermeldende “bijzonder succesvol was in Nederland de actie tot werving van soldaten voor het pauselijk leger. Van de totaal elfduizend Zouaven leverde Nederland er ruim drieduizend. De achtergronden van deze zaak, waarover al het nodige is gepubliceerd, laat ik hier verder buiten beschouwing”, met nota bene een verwijzing naar de werken van publieksschrijvers

⁶ Petra van Essen, *Voor paus en koning: een korte geschiedenis van de Nederlandse zouaven, 1860-1870* (Oudenbosch, 1998), 33.

⁷ Charles Coulombe, *The pope’s legion: the multinational fighting force that defended the Vatican* (New York, 2008).

⁸ Hans de Valk, ‘De cultus van de paus in de negentiende en twintigste eeuw: van Pius IX tot Pius XIII’, in: Frans Willem Lantink en Jeroen Koch (red.), *De paus en de wereld: geschiedenis van een instituut* (Amsterdam, 2012), 319–336; Hans de Valk, ‘Custos hereditatis: de basiliek van de HH. Agatha en Barbara in Oudenbosch’, in: Jan Jacobs, Lodewijk Winkeler, en Albert Zeijden (red.), *Aan plaatsen gehecht: katholieke herinneringscultuur in Nederland* (Nijmegen, 2012), 239–254.

⁹ Hans de Valk, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme, 1815-1940* (diss., Universiteit Nijmegen, 1998).

¹⁰ De Valk, *Roomser dan de paus?*, 172.

Zaal, Van Langen en André Nuyens, de broer van de eerdergenoemde Willem.¹¹ Deze André, die in een opvallende tegenstelling tot zijn beroemde broer Willem een triomfalistisch ‘gedenkboek’ over de Zouaven heeft geschreven,¹² wordt door Van der Zeijden behandeld in zijn doorwrochte dissertatie, waarin een verklarend verschil in levensloop naar voren komt: de beroemde Willem was keurarts van de Zouaven, André was zelf een Zouaaf.¹³

In recente jaren is er echter enige aandacht voor de Zouaven ontstaan vanwege een parallel die door een bepaalde groep auteurs wordt getrokken tussen het militante katholicisme van de Zouaven in de 19e eeuw en de actuele ontwikkelingen omtrent militante Islamitische groeperingen in het Midden-Oosten vandaag de dag. Binnen het publieke en academische debat brengen vooral de Nederlandse historica De Graaf en de veiligheidsonderzoeker Bakker deze visie naar voren. De basis voor de vergelijking waar zij voor ijveren is vooralsnog tamelijk dun, daar die te lijden heeft onder de beperkte ontwikkeling van het onderzoek naar de Zouaven en de aan de actualiteit gebonden gesteldheid van hun primaire onderzoeksinteresse, de veiligheidsstudies, en bestaat vooral uit een beeldende overtuigingskracht.¹⁴

De Graaf en Bakker, met hun ‘foreign fighters’, de term die binnen de veiligheidsstudies voor dergelijke soldaten wordt gebruikt, zijn niet de enige die zich toeleggen op het plaatsen van de Zouaven in een vergelijkend perspectief. Er bestaat al enige jaren een gebruik om de Zouaven te vergelijken met andere ‘transnationale soldaten’. De vergelijkingen die binnen het tijdsbestek van de Pauselijke Zouaven zelf blijven, zijn daarbij het meest onderzocht en het krachtigst onderbouwd. Göhde, een Duitse onderzoeker van het European University Institute, heeft zich hiervoor het meest ingezet. Hij laat aan de hand van een uitgebreide bronnenstudie, onder andere in zijn recente proefschrift,¹⁵ zien dat de

¹¹ De Valk vermeldt wel dat de werken van André Nuyens en Van Langen een triomfalistisch karakter hebben, hoewel hij op het werk van Zaal geen kritiek uit, zie De Valk, *Roomser dan de paus?*, 136.

¹² André Nuyens, *Gedenkboek der pauselijke Zouaven: uitgegeven bij den vijf-en-twintigsten gedenkdag van hunne roemrijke overwinning bij Mentana, 3 november 1867* (Roermond, 1892).

¹³ Van der Zeijden, *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn: W.J.F. Nuyens*, 49-50.

¹⁴ Beatrice de Graaf, ‘De vlam van het verzet: Nederlandse strijders in het buitenland vroeger en nu’, *Anton de Kom-lezing* (Amsterdam, 2014); Edwin Bakker en Roel de Bont, ‘Belgian and Dutch jihadist foreign fighters (2012–2015): characteristics, motivations, and roles in the war in Syria and Iraq’, *Small Wars and Insurgencies* 27:5 (2016), 837–857.

¹⁵ Ferdinand Göhde, *Foreign soldiers in the risorgimento and anti-risorgimento: a transnational military history of Germans in the Italian armed groups, 1834-1870* (diss., European University Institute, 2014).

beweegredenen van liberale en conservatieve vrijwillige soldaten, aangesloten bij respectievelijk de Garibaldisten en de Zouaven, zeer met elkaar te vergelijken zijn, en beide kunnen worden herleid tot een transnationaal engagement en 'idealisme', dat ook in religieuze zin kan worden opgevat. Ook weet hij hard te maken dat het verschil tussen de 'huurling' en de 'idealist' meer diffuus is.¹⁶

Eerder werd er binnen het onderzoek naar het katholieke geloof en de maatschappij van de 19^e eeuw sterk uitgegaan van een 'gefeminiseerd christendom'. De traditionele rolpatronen van een gezin met een man in loondienst en een thuisblijvende vrouw zouden in deze tijd binnen de middenklasse zijn ontstaan, en vanuit hier verder zijn verspreid onder de andere bevolkingslagen. Binnen dit model bezit de vrouw de belangrijkste rol in het dagelijkse religieuze leven. Het is zij die de kinderen religieus onderricht geeft en opvoed tot 'beschaafde burgers', en zich voorts inzet binnen een breder 'beschavingsoffensief' in de talloze vrijwilligersorganisaties die in deze tijd binnen de katholieke zuil ontstonden. De man zou in dit geval een meer gematigde geloofszin aan de dag leggen, en vooral beheerst worden door de moderne economische verhoudingen buitenshuis.¹⁷

In de afgelopen jaren is er een meer genuanceerd beeld ontstaan over de positie van mannen en vrouwen ten aanzien van het geloof in de 19^e eeuw. De Pauselijke Zouaven vormen hierbij een interessante casus, en worden als zodanig vooral onderzocht door genderhistorici van de Belgische universiteiten, waarbij met name aandacht is voor onderliggende religieuze opvattingen en concepten.¹⁸ Binnen de genderstudies was al enige interesse in de militaire historie, met name ten aanzien van de eerste grote mobilisatieoorlogen, zoals de Frans-Duitse Oorlog en de Eerste Wereldoorlog. Het zou in deze oorlogen zijn dat de moderne man, welke zijn politieke rechten ontleent aan zijn militair burgerschap middels de dienstplicht, zijn masculiniteit zou vormgeven.¹⁹

¹⁶ Ferdinand Göhde, 'A new military history of the Italian Risorgimento and Anti-Risorgimento: the case of "transnational soldiers"', *Modern Italy* 19:1 (2014), 21–39.

¹⁷ Patrick Pasture, 'Beyond the feminization thesis: gendering the history of christianity in the nineteenth and twentieth centuries', in: Patrick Pasture e.a. (red.), *Gender and Christianity in modern Europe* (Leuven, 2012), 7–33.

¹⁸ Tine van Osselaer, *The pious sex: Catholic constructions of masculinity and femininity in Belgium, c. 1800–1940* (Leuven, 2013).

¹⁹ John Horne, 'Masculinity in politics and war in the age of nation-states and World Wars, 1850–1950', in: Stefan Dudink, Karen Hagemann, en John Tosh (red.), *Masculinities in politics and war: gendering modern history* (Manchester, 2004), 22–40.

De Pauselijke Zouaven lijken vanwege hun religieuze en niet-nationale karakter niet meteen binnen dit stramien te passen. De Belgische genderhistoricus Buerman, die enige jaren geleden gepromoveerd is op dit onderwerp,²⁰ ontkent de feminiseringsthese niet, maar laat zien dat de Zouaven als het ware een tussenpositie innemen. Dit komt doordat zij zowel traditioneel-mannelijke martiale kwaliteiten ontwikkelen als meer feminiene karaktertrekken die met het religieuze worden geassocieerd. Deze rol is dubbelledig, doordat de ‘Zouavenverhalen’, een conceptueel begrip ontwikkeld door Harrison waarbij zij de narratieve receptie van de Zouaven ten aanzien van zowel hun krijgsvaardigheid als hun deugdzaamheid bedoelt, eveneens een blijvende rol zouden spelen binnen het katholiek onderwijs en de moderne katholieke cultuur in algemene zin. Als zodanig zou de Zouaaf een alternatief genderpatroon vertegenwoordigen, waarbij de katholieke mannelijke leek op theoretisch vlak onder de feminiseringsthese is geschoven, en zich ontwikkelt in de richting van zowel ‘feminiene’ religieuze kwaliteiten als ‘masculiene’ martiale kwaliteiten.²¹

Gezien de lacune binnen het onderzoek naar de Pauselijke Zouaven, wordt binnen het bestek van dit onderzoek aan de hand van een kritische literatuurstudie, aangevuld met contemporaine bronnen, getracht een beter beeld te vormen van de beweegredenen van de Nederlandse Pauselijke Zouaven. Daarbij zal vooral geput worden uit internationale literatuur, van waaruit het fenomeen van de Pauselijke Zouaven bovenal als een transnationale ontwikkeling begrepen wordt. Daarbij wordt het ultramontanisme als transnationaal politiek programma in samenhang met de hernieuwde volkspiëteit onderzocht. Het eerdergenoemde ‘idealisme’ van transnationale soldaten kan ook religieus worden opgevat, en daarom zullen de Zouaven in deze hoedanigheid met andere dergelijke soldaten worden vergeleken, waarbij ook de ‘foreign fighters’ bekend uit de veiligheidsstudies zullen worden meegenomen. Met name zal dus diepgang worden gegeven aan de religieuze beweegredenen, daar deze ook op hun beurt weer nauw verbonden zijn met het denken over katholieke masculiniteit.

²⁰ Thomas Buerman, *Katholieke mannelijkheden in de België in de 19de en 20ste eeuw* (diss., Universiteit Gent, 2010).

²¹ Carol Harrison, ‘Zouave stories: gender, catholic spirituality, and French responses to the Roman question’, *Journal of Modern History* 79:2 (2007), 274–305.

Risorgimento

De 'Risorgimento', de 'herrijzenis', is een van de belangrijkste episodes uit de geschiedenis van de Europese natiestaten. Italië was rond het midden van de 19e eeuw, de 'eeuw van de natiestaten', nog lang geen staatkundige eenheid, maar moest nog tot één geheel worden gesmeed, net als bijvoorbeeld Duitsland. Op het Italisch schiereiland bestond een veelheid aan politieke entiteiten en belangen. In het Zuiden was er het behoudende Koninkrijk Napels, dat kon beschikken over een territorium dat zich uitstreckte over de gebieden ten zuiden van Rome. In het Noorden waren vooral kleinere staten gevestigd die de speelbal vormden van de grootmachten Frankrijk en Oostenrijk. De enige staat die een geheel eigen dynamiek vertoonde, was het Koninkrijk Sardinië, dat succesvol inzette op modernisatie en industrialisatie in het kerngebied Piëmont, in het Noordwesten.²²

In het midden van het Italisch schiereiland voerde de paus een absoluut bewind, de zogenaamde 'Pauselijke Staten', ofwel het 'Patrimonium Petri'. Tot aan de Franse Revolutie zouden de Pauselijke Staten redelijk stabiel blijven, hoewel modernisering uitbleef. De door Napoleon in 1798 gestichte Romeinse Republiek zou de Italianen voor het eerst bewust maken van de mogelijkheid van een natiestaat met Rome als hoofdstad. Ook het latere Napoleontische Koninkrijk Italië zou een dergelijk effect sorteren.²³

Als belangrijkste intellectuele drijfkracht van het Italiaanse nationalisme kan Giuseppe Mazzini (1805-1872) worden genoemd, die met zijn liberaal-nationalistische beweging 'Giovine Italia', 'Jong Italië', opgericht in 1831, probeerde de eenwording van Italië op republikeinse grondslag te bevorderen. Zijn belangrijkste bondgenoot was de strateeg Giuseppe Garibaldi (1807-1882). Vanaf de jaren 30 zouden zij op verschillende plekken in Italië proberen om de macht te grijpen, hoewel in het begin steeds zonder succes. Daarnaast probeerden zij met hun liberaal-nationale internationale, 'Giovine Europa', hun radicale gedachtegoed aan de man te brengen elders in Europa.²⁴ In het Europese 'revolutiejaar' 1848

²² Milou van Hout en Judith Jongsma, 'Risorgimento: Italian political nationalism', in: Joep Leerssen (red.), *Encyclopedia of romantic nationalism in Europe* (Amsterdam, 2018).

²³ Lucy Riall, *Risorgimento: history of Italy from Napoleon to nation state* (Londen, 2009), 4–10; Joep Leerssen, 'Rome, the papacy, and Catholic ultramontanism', in: Joep Leerssen (red.), *Encyclopedia of romantic nationalism in Europe* (Amsterdam, 2018).

²⁴ Derek Beales en Eugenio Biagini, *The Risorgimento and the unification of Italy* (Abingdon, 2013), 56–60.

grepen zij de macht in Rome, en riepen in 1849 aldaar een republiek uit. Deze zou echter in hetzelfde jaar alweer in de kiem worden gesmoord door een door Pius IX ingeroepen Franse troepenmacht, waarna de 'oude orde' zich herstelde.²⁵ Dit betekende het begin van een lange Franse aanwezigheid in Rome.

In 1867 probeerden de Garibaldisten, zonder de steun van de conservatief-nationale leiding van Piëmont, in de Pauselijke Staten de macht te grijpen, maar dit mislukte jammerlijk nadat zij vernietigend werden verslagen tijdens de Slag bij Mentana. Het vereende leger van de Pauselijke Zouaven en de Franse keizerlijke troepen was veel beter uitgerust dan de op de guerrilla ingestelde Garibaldisten. Uiteindelijk zou pas in 1870 Rome worden ingenomen na het terugtrekken van de keizerlijke troepen van Napoleon III. Hij stond liever aan de kant van de overwinnaar, nu de spanningen met Duitsland opliepen en hij zijn eigen troepen hard nodig had. Bovendien hoopte hij dat de Italianen hem zouden steunen in de ophanden zijnde strijd.²⁶ De Pauselijke Staten zouden hierna worden opgeheven. Desalniettemin kreeg het pausdom later een klein deel van zijn territorium terug bij het Verdrag van Lateranen in 1929, waarmee Mussolini zich wilde verzekeren van de steun van de curie. Deze entiteit staat tegenwoordig bekend als 'Vaticaanstad', de kleinste zelfstandige staat ter wereld.

Transnationaal conflict

De strijd rondom de Risorgimento kan worden gezien als een van de eerste grootschalige transnationale conflicten. Los van nationale herkomst meldden zich vrijwilligers voor de strijd, zowel aan de kant van de Pauselijke Zouaven als aan de kant van de nationalistten. De 'transnationale soldaat' vindt zijn oorsprong in de Franse Revolutie (1789–1799) en de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783), maar komt het duidelijkst naar voren in de minder bekende Griekse Onafhankelijkheidsoorlog (1821-1829), waarbij vooral romantisch ingestelde West-Europeanen van betere komaf dienst namen, zoals Lord Byron. Wat de transnationale soldaat doet verschillen van de huurling, is het idealisme, hoewel dit onderscheid niet altijd even scherp is. Groepen binnen deze vrijwilligerslegers vochten later ook in andere conflicten met een vergelijkbare idealistische achtergrond, zoals de Frans-

²⁵ Ibidem, 83-87

²⁶ Ibidem, 155; Riall, *Risorgimento: history of Italy from Napoleon to nation state*, 35.

Duitse Oorlog (1870-1871), waarbij de Pauselijke Zouaven de keizer en de Derde Republiek dienden. Ook was er een prominente bijdrage van de Pauselijke Zouaven aan de Derde Carlistenoorlog (1872-1876) in Spanje, waarbij de Nederlanders zelfs het voortouw namen in het bataljon van de 'Carlistische Zouaven'.²⁷

De legitimistische claims van het Huis Bourbon in Spanje en Frankrijk vormden voor traditionele katholieken en de oude adel een belangrijke drijfveer. Deze conservatieven stredden voor het goddelijk recht op de troon dat de Spaanse pretendent via de mannelijke lijn zou hebben, en de Franse pretendent sinds de juli-revolutie van 1830.²⁸ Dit recht was weer nauw verbonden met de rechten van de paus en de kerk, de 'oude orde', en vormde dus ook voor de Nederlandse Zouaven een aansprekend denkkader. Er kan daarom wel gesproken worden van een conservatieve 'witte internationale', waarvan de krachten van de 'anti-Risorgimento' deel uit maakten.²⁹

Pauselijke Zouaven die zonder verlof deelnamen aan dit 'transnationale conflict' op het Italiaans schiereiland riskeerden het verlies van hun nationaliteit. In de meeste westerse landen, waaronder Nederland, was in de decennia daarvoor als onderdeel van de codificatiebeweging wetgeving geïntroduceerd tegen 'vreemde krijgsmacht'. Daarvoor moest in Nederland van tevoren namelijk toestemming worden gevraagd aan de koning:

De hoedanigheid van Nederlander wordt verloren door buiten toestemming des Konings, zich in vreemde krijgsmacht te begeven, of openbare bedieningen aan te nemen, welke door eene vreemde regering zijn opgedragen.³⁰

²⁷ Gilles Pécout, 'The international armed volunteers: pilgrims of a transnational Risorgimento', *Journal of Modern Italian Studies* 14:4 (2009), 413–426, alhier 415–416; M.P.A. Wils, *Uit den zouaventijd: Ignace Wils, kolonel-commandant van het Bataljon der Carlistische Zouaven* (Haarlem, 1930).

²⁸ Martin Simpson, 'Serving France in Rome: The Zouaves Pontificaux and the French nation', *French History* 27:1 (2013), 70–90, alhier 72.

²⁹ Simon Sarlin, 'The Anti-Risorgimento as a transnational experience', *Modern Italy* 19:1 (2014), 81–92, alhier 85–86.

³⁰ Art. 9 lid 2 Burgerlijk Wetboek 1838; zie tevens art 10 lid 2 Naturalisatiewet 1850, die, voor wat betreft de 'vreemde krijgsmacht', van gelijke strekking is: "De staat van Nederlander wordt verloren door buiten Onze toestemming zich in vreemde krijgsmacht te begeven, of openbare bedieningen aan te nemen, welke door eene vreemde regering zijn opgedragen".

De meeste van de Zouaven waren, mede gezien hun eenvoudige achtergrond, hiervan niet op de hoogte, waardoor velen inderdaad hun staatsburgerschap verloren. Hoewel dat destijds nog niet dezelfde draagwijdte had als vandaag de dag, maakte het verlies het wel lastig een betrekking te vinden in overheidsdienst, bijvoorbeeld ten aanzien van een verdere militaire of politieke carrière na terugkomst. In de jaren 70 van de 19e eeuw heeft daarom een aantal individuele Zouaven na verlies van hun staatsburgerschap een verzoek tot naturalisatie ingediend.³¹ Jan Heemskerk, de liberale minister van Binnenlandse Zaken en gematigd voorstander van interconfessionele samenwerking, stemde met dergelijke verzoeken in, hoewel dit in de Kamer tot hevige discussie leidde. Heemskerk wist met steun van de katholieken, na een uitvoerig betoog, de Kamer volledig achter zich te krijgen, wat zelfs resulteerde in slechts één tegenstem bij het onderhavige verzoek:

Waarom ontzegt de wet aan iemand, die zonder toestemming van het geëerbiedigd Hoofd van den Staat in vreemde krijgsveld treedt, het Nederlandschap? Omdat men meent een praesumtie te zien, dat de gehechtheid aan zijn geboortegrond minder groot is, dat zijn hart veeleer neigt tot eene vreemde Regering. [...] Doch wanneer die persoon later terugkeert en er kosten en moeite voor veil heeft om die nationaliteit terug te erlangen, dan ligt daarin eene tegenovergestelde praesumtie, [...] en dan moeten wij, die hooge waarde behooren te hechten aan onze nationaliteit, hem weder in onze gelederen opnemen.³²

Desalniettemin zou het nog decennia duren eer er een algemene maatregel werd genomen, waardoor de meesten stateloos bleven. Een jaar na het overlijden van de laatste Nederlandse Pauselijke Zouaaf, Peter Verbeek, herstelde in 1947 de katholieke minister van justitie Johan van Maarseveen pas postuum het Nederlandschap van alle Pauselijke Zouaven.³³

Hoewel andere staten dus vergelijkbare wetgeving hadden, werd deze zelden ook echt geëffectueerd, daar het hier veelal landen betrof van katholieke signatuur. Dit was bijvoorbeeld het geval in Canada, waar het machtige katholieke Quebec prevaleerde boven

³¹ Eric Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander: de verlening van het Nederlandschap aan vreemdelingen, 1813-1992* (diss., Universiteit Nijmegen, 1995), 24–25.

³² Kamerstukken II 1876-1877, 2 mei 1877, 1314.

³³ Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander: de verlening van het Nederlandschap aan vreemdelingen, 1813-1992*, 112–114.

de wet.³⁴ Opmerkelijk genoeg had Napoleon III in Frankrijk aanvankelijk nog het idee om consequent de wet toe te passen en de Pauselijke Zouaven hun nationaliteit af te nemen, ondanks zijn garantieleger voor Pius IX, maar hij werd al snel ingehaald door de realiteit: de Zouaven genoten grote steun van de katholieke bevolking en de bisschoppen, en zouden later een niet onaanzienlijke bijdrage leveren binnen de strijdmacht van de keizer zelf.³⁵

Ultramontanisme

Met de Grondwetsherziening van 1848 door Thorbecke werd de weg vrij gemaakt voor het herstel van de Bisschoppelijke Hiërarchie. Hiermee zou een einde komen aan de eeuwenoude Hollandse Missie onder leiding van de apostolische vicarissen. In 1853 was het dan zo ver. Pius IX besloot met de pauselijke bul *Ex Qua Die* tot het herstel van de Nederlandse Kerkprovincie. Een en ander leidde tot fel verzet van de conservatieve protestanten, die Nederland als ‘protestantse natie’ wilden bewaren, de zogenaamde ‘aprilbeweging’. Dit was niet verwonderlijk, daar er direct in de onderhandelingen een zeer strijdbare toon werd aangeheven door de pauselijke nuntius, zoals Kennedy betoogt.³⁶ Echter, het door Kennedy genoemde was gewoonweg zoals Pius IX het in zijn bul vol ronkende taal bedoelde. Vanaf het begin af aan was hij rotsvast in zijn overtuiging slechts een historische dwaling recht te zetten, en het gelijk volledig aan zijn kant te hebben, waarbij hij verwees naar het bestrijden van ketterij:

Er was hoop, dat van toen af deze dierbare wijngaard des Heeren, beter omheind en van krachtiger hulpmiddelen voorzien,³⁷ nu gestadig in vruchtbaarheid zou toenemen. Te betreuren derhalve is het, dat kort daarna een vijandig mensch alles in het werk gesteld heeft om hem te verwoesten, af te scheuren en een geheel andere gedaante te geven. Het

³⁴ Tyler Wentzell, ‘Mercenaries and adventurers: Canada and the Foreign Enlistment Act in the nineteenth century’, *Canadian Military History* 23:2 (2015), 57–77, alhier 72–73.

³⁵ Harrison, ‘Zouave stories: gender, catholic spirituality, and French responses to the Roman question’, 278.

³⁶ James Kennedy, ‘Dutch political developments and religious reform’, in: Keith Robbins (red.), *Political and legal perspectives, The dynamics of religious reform in Northern Europe, 1780-1920* (Leuven, 2010), 117–146, alhier 131.

³⁷ In 1559 werd door Paulus IV met de bul ‘Super Universas’ het bisdom te Utrecht verheven tot de metropolitane status, de basis van de Nederlandse Kerkprovincie. Zie A. Graafhuis, ‘Bulla Super Universas’, *Oud-Utrecht* 32:4 (1952), 38–49, alhier 44–45.

is bekend hoe groot nadeel, hoe vele verliezen het Calvinisme aan die zoo bloeiende Kerken heeft toegebracht; ja, zóó ver ging de aanval en het geweld der ketterij, dat het Katholicisme daar zijnen dood nabij, en het volstrekt onmogelijk scheen zoo groote verliezen ooit weder te herstellen.³⁸

Pius IX had een uitzonderlijke greep op de katholieken in Nederland in vergelijking met de andere Europese landen die al een langere katholiek-nationale traditie kenden. De paus gebruikte zijn religieuze autoriteit om de piëteit onder de katholieken nog groter te doen worden, en de blik naar Rome te doen keren, voornamelijk door het officieel sanctioneren van velerlei soorten volksvereringen.³⁹ Deze overstegen vaak de lokale clerus of plaatsgebonden heiligenverering, en gaven de katholieken een meer directe band met de paus, alsook een grotere uniformiteit. De Jezuïeten zetten zich ijverig in om dergelijke stellingnamen aan de man te brengen. Zo was er de instelling van het hoogfeest van het Heilig Hart in 1856, alsook de afkondiging van het dogma van de Onbevlekt Ontvangenis, twee jaar eerder in 1854, wat de populaire Mariaverering versterkte.⁴⁰ Deze devotionele praktijken kunnen ook worden geplaatst in een meer algemene religieuze opleving in de tweede helft van de 19^e eeuw, waarbij er meer aandacht kwam voor de emotionele, persoonlijke beleving van de connectie met God, in plaats van via de clerus als intermediair.

Het dogma van de Onbevleete Ontvangenis was een groot succes voor Pius IX. Niet alleen vergrootte dit zijn spirituele autoriteit en bevestigde het de reeds bloeiende Mariadevotie, maar was het ook de eerste maal dat hij succesvol doctrinair handelde zonder zijn bisschoppen te consulteren, 'ex cathedra', wat een voorafspiegeling zou blijken van het dogma van de Pauselijke Onfeilbaarheid. De lang bediscussieerde onfeilbaarheid zou met het daartoe door Pius geïnstigeerde Algemeen Concilie van 1869 worden bereikt. Pius was uitzonderlijk effectief in het bevestigen, bestendigen en verbreiden van bestaande devotionele geloofsstructuren op Europese schaal. Hij was dan ook zeer vlijtig in het canoniseren, waarbij niet te ontkennen valt dat juist die landen en streken die hem steunden

³⁸ Pius IX, *Ex Qua Die*, 1853, in: Pieter Albers, *Geschiedenis van het herstel der Hiërarchie in de Nederlanden* (Nijmegen, 1904), 316–323.

³⁹ Peter Jan Margry, 'Dutch devotionalisation: reforming piety, grassroots initiative or clerical strategy?', in: Anders Jarlert (red.), *Piety and modernity*, The dynamics of religious reform in Northern Europe, 1780-1920 (Leuven, 2012), 125–156, alhier 139–140.

⁴⁰ Leerssen, 'Rome, the papacy, and Catholic ultramontaniam'.

in de strijd op het Italiaans schiereiland vooral aan de beurt kwamen. Wat betreft de Nederlandse casus valt te denken aan de zaligverklaring van Petrus Canisius in 1864, de zaligverklaring van Jan Berchmans in 1865 en de heiligverklaring van de martelaren van Gorcum in 1867. Hij koos daarbij vaak voor populaire figuren met een sterke basis in het volksgeloof, niet zelden uit de Sociëteit van Jezus, dezelfde groep die als verbreider optrad.⁴¹

Dergelijk handelen moet worden geplaatst in een breder religieus-politiek programma waarbij Pius het belang van Rome voor gewone katholieken steeds wilde vergoten ten opzichte van lokale clerikale, religieuze en politieke loyaliteiten. Altermatt en Metzger onderschrijven het veelzijdige van het ultramontanisme, en weten dit treffend te typeren als het ‘homogeniseren, hiërarchiseren, clericaliseren en sacraliseren van religieuze cultuur’.⁴² Pius IX wist met dit ultramontaanse programma in Nederland succesvol mensen voor zijn zaak te mobiliseren in de strijd rondom de Risorgimento, zowel door indiensttreding bij de Pauselijke Zouaven als voor meer algemene politieke en financiële steun.⁴³ Maar er bestond ook een wisselwerking tussen de twee. De Pauselijke Zouaven op zich waren ook weer een instrument in de ultramontanisering op de lange termijn, daar Rome grote groepen leken op blijvende wijze aan zich zou kunnen binden.⁴⁴

Pius zou steeds gebruik blijven maken van zijn leergezag om politiek invloed uit te oefenen. Als langst regerende paus sinds Petrus, met maar liefst 31 regeringsjaren (1846-1878), zou hij een recordaantal van 38 pauselijke encyclieken opstellen. Men kan stellen dat hij überhaupt als eerste paus kan worden beschouwd die op een dergelijke intensieve wijze zijn leergezag uitoefende.⁴⁵ Het opstellen van de encycliek *Quanta Cura*, vergezeld van de omvangrijke *Syllabus Errorum*, een compendium van door Pius bestreden ‘dwalingen’, uit 1864, kan als hoogtepunt hierin worden beschouwd. In de *Syllabus Errorum* neemt hij min of

⁴¹ Christopher Clark, ‘The new Catholicism and the European culture wars’, in: Christopher Clark en Wolfram Kaiser (red.), *Culture wars: secular-Catholic conflict in nineteenth-century Europe* (Cambridge, 2003), 11–46, alhier 18–20.

⁴² Urs Altermatt en Franziska Metzger, ‘Religious institutes as a factor of Catholic communities of communication’, in: Urs Altermatt, Jan de Maeyer, en Franziska Metzger (red.), *Religious institutes and Catholic culture in 19th- and 20th-century Europe* (Leuven, 2014), 11–20, alhier 15–16.

⁴³ Van Hout en Jongsma, ‘Risorgimento: Italian political nationalism’.

⁴⁴ David Alvarez, *The pope’s soldiers: a military history of the modern Vatican* (Lawrence, 2011), 80–81.

⁴⁵ Staf Hellemans, ‘Will the Catholic Church remain relevant? The evolution of its offer after 1800’, in: Staf Hellemans en Peter Jonkers (red.), *Envisioning futures for the Catholic Church* (Washington, 2018), 41–71, alhier 47–48.

meer stelling tegen de moderniteit in het geheel, waaronder het nationalisme en liberalisme, zoals dat onder andere door de Italiaanse natiestaat werd gepropageerd, en voorts tegen democratie en socialisme, de scheiding tussen kerk en staat en het hekelen van de wereldlijke macht van de kerk, alsook tegen moderne zedenopvattingen, burgerlijke ongehoorzaamheid en twijfel aan het kerkelijke christendom, en ten slotte tegen de rationalistische wetenschap en moderne theologie.⁴⁶

Hoewel de *Syllabus Errorum* al discussie over de wereldlijke macht van de kerk, meer specifiek dat van de Pauselijke Staten, verbiedt in twee stellingen, wordt dit verder uitgewerkt in het polemische *Quanta Cura*, dat zich ongetwijfeld zal hebben verspreid vanaf de kansel onder aanmoediging van de loyale, pas door Pius aangestelde Nederlandse bisschoppen:

Anderen weer komen aandragen met de verderfelijke en reeds zo dikwijls veroordeelde verzinsels van de hervormers en durven in verregaande onbeschaamdheid het hoge gezag van de Kerk en deze Apostolische Stoel, haar door Christus de Heer geschonken, onderwerpen aan het goeddunken van de burgerlijke macht en alle rechten van de Kerk en de H. Stoel ontkennen omtrent datgene, wat de openbare orde betreft. [...] Daarbij deinzen zij er niet voor terug de stelling en het beginsel van de ketters openlijk en publiek te belijden, waaruit zoveel verkeerde opvattingen en dwalingen voortspruiten. Voortdurend immers herhalen zij, dat "de kerkelijke macht niet volgens goddelijk recht onderscheiden en onafhankelijk is van de burgerlijke macht en dat een dergelijke onderscheiding en onafhankelijkheid niet staande kan gehouden worden, zonder dat de Kerk zich de wezenlijke rechten van de burgerlijke macht toeigent en aanmatigt."⁴⁷

Ongetwijfeld is dit na het Algemeen Concilie van 1869 zijn meest felle geheel van stellingnamen. Desalniettemin was de Nederlandse Bisschoppenconferentie een van de

⁴⁶ Clark, 'The new Catholicism and the European culture wars', 28–29; Ciarán O'Carroll, 'Pius IX: pastor and prince', in: James Corkery en Thomas Worcester (red.), *The papacy since 1500: from Italian prince to universal pastor* (Cambridge, 2010), 125–142, alhier 134–135; Peter Nissen, 'Nieuwe wereldbeelden, nieuwe gezagsverhoudingen: de pausen en hun moeizame verhouding met wetenschap en verlichting', in: *De paus en de wereld: geschiedenis van een instituut* (Amsterdam, 2012), 223–238, alhier 236–237.

⁴⁷ Pius IX, *Quanta Cura*, N. Sanders, red., Ecclesia Docens (Hilversum 1949).

eerste die de encycliek bekrachtigde.⁴⁸ Ook hier weet de paus, zoals eerder vermeld, zijn ultramontaanse politieke programma te verbinden met de door hem bevorderde volkspiëteit, in dit geval de door hem in 1854 afgekondigde Maria van de Onbevleete Ontvangenis, waarmee hij zijn encycliek besluit. Hierbij verbindt hij zelfs letterlijk deze devotionele praktijk met zijn strijd tegen de breed gedefinieerde 'ketterijen'. Dit kan beschouwd worden als een meer algemene karakteristiek van Pius' project, waarin het Nederlands katholicisme en de nieuwe devotionele praktijken worden gebracht als een strijd tegen ketters, welke zowel in Nederland als op het Italiaans schiereiland zijn 'heilige orde' zouden bedreigen:⁴⁹

Opdat echter God de gebeden en wensen van ons, van u en van alle gelovigen des te zekerder verhore, laat ons daarom in vol vertrouwen de voorspraak inroepen van de heilige en onbevleete Maagd en Moeder Gods Maria, die alle ketterijen over de gehele wereld heeft vernietigd. Zij toch is ons aller lieve Moeder.⁵⁰

Van de sfeer van een opbloeiend Nederlands katholicisme dat vooral naar Rome keek, en de door Rome gesanctioneerde volkspiëteit omarmde, getuigen ook de vele actieve congregaties en broederschappen die destijds ontstonden rondom onder andere het Heilig Hart, de Onbevleete Ontvangenis en de martelaren van Gorcum. Hiermee is het bijna niet verwonderlijk dat juist uit Nederland de meeste Zouaven afkomstig waren, zoals Margry betoogt. Volgens hem sloot de eerbied voor Pius IX in Nederland naadloos aan op de genoemde devotionele praktijken, wat zelfs zo ver ging dat ook deze grensde aan een daadwerkelijke religieuze verering, de idolatrie benaderend, in die zin dat er ook grootschalig beeltenissen van hem werden tentoongespreid in de kerken, een novum.⁵¹

Hales betoogt dat de op het eerste gezicht enigszins ongunstige politiek-religieuze situatie van de Katholieke Kerk in Nederland, zelfs nog voordeliger uitpakte voor het ultramontaanse project dan de situatie in de oude katholieke landen. Aangezien er in 1853, met het herstel van de Bisschoppelijke Hiërarchie in een vijandige sfeer, geen aanleiding was

⁴⁸ De Valk, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme, 1815-1940*, 127.

⁴⁹ Margry, 'Dutch devotionalisation: reforming piety, grassroots initiative or clerical strategy?', 140.

⁵⁰ Pius IX, *Quanta Cura*, N. Sanders, red., *Ecclesia Docens* (Hilversum 1949).

⁵¹ Margry, 'Dutch devotionalisation: reforming piety, grassroots initiative or clerical strategy?', 140–142; De Valk, 'De cultus van de paus in de negentiende en twintigste eeuw: van Pius IX tot Pius XIII'.

geweest voor een nauwe samenwerking tussen kerk en overheid, had deze laatste ook geen zeggenschap over pauselijke benoemingen gekregen, het zogenaamde ‘placet’, of over de pauselijke missieven, het ‘exequatur’, juist nu de andere nationale overheden hun greep op de kerk verstevigden. Dit was tevens het geval in Engeland, waar een vergelijkbaar aantal katholieken woonden, en eveneens een vijandige sfeer heerste rondom het herstel. Hier werd de hiërarchie opnieuw ingesteld in 1850 met de bul *Universalis Ecclesiae*. Hales noemt daarom Nederland, samen met Engeland, Pius’ ‘grootste successen’.⁵²

Lokale dynamiek

Hoewel binnen het ultramontaanse project de Nederlandse Kerkprovincie dus als een van de vroege successen geldt, moet de dynamiek van lokale initiatieven niet worden onderschat. Binnen de Nederlanden had zich een heel netwerk ontwikkeld van verspreiders van de boodschap van Pius, zowel geestelijken als leken, die volop gebruik maakten van de katholieke dagbladen, zoals *De Tijd*. Echter, vooral het facilitaire, lokaal-organisatorische deel blinkt uit door een opvallende efficiëntie. Het centrale verzamelpunt van de Pauselijke Zouaven voor Noord-Europa was Brussel, waar een strenge medische keuring wachtte, waarna men per trein naar Marseille en vanuit daar met de boot naar de Pauselijke Staten reisde. Maar het is juist in Nederland, in tegenstelling tot België, dat de aspiranten al op allerlei plekken terecht konden voor onderdak en de inspirerende woorden van geestelijken die zich hadden gecommitteerd aan het Zouaven-project.

De Nederlandse Zouaven verzamelden zich in Oudenbosch, waar zij in verschillende lichten op vaste momenten gezamenlijk naar Brussel reisden. Ondertussen vonden zij onderdak bij de ‘Broeders van de Heilige Aloysius Gonzaga’, beter bekend als de ‘Broeders van Saint-Louis’, naar het omvangrijke jongensinternaat ‘Instituut Saint-Louis’, alwaar de Zouaven eveneens verbleven. Als initiatiefnemer moet vooral broeder Bernardinus van Aert worden genoemd, als Zouaven-coördinator bij de congregatie, en de pastoor van Oudenbosch, Willem Hellemons. Hij zou later eveneens Cuypers aantrekken voor de bouw van de grote gedachteniskerk voor de Zouaven, de ‘Heiligen Agatha en Barbara’, een neorenaissance

⁵² Edward Hales, *Pio Nono: a study in European politics and religion in the nineteenth century* (Fitzwilliam, 2016), 136–137.

ontwerp dat was geënt op de Sint-Pieter en de Sint-Jan van Lateranen.⁵³ Broeder Bernardinus componeerde ook het strijdlid van de Pauselijke Zouaven, wat hij deed onder de naam Bernardinus 'de Vieuxbois'. Deze 'strijdmarsch' getuigt van een militant katholicisme:

Welaan dan broeders kom
de Heilige strijd wordt nu gestreên
Wij sterven voor 't geloof alleen
En voor Gods Heiligdom.
Vooruit, vooruit, vooruit dan
Tegen Satans eedgespan
Dat Gods Engel met ons zij
en zijne Kerk terzij!⁵⁴

Naast Oudenbosch waren er verscheidene andere belangrijke steunpunten. In dit kader moet vooral Cornelis de Kruijf, pastoor van de 'De Star', een voormalige schuilkerk aan het Rusland in Amsterdam, worden genoemd. Hij nam een groot deel van de organisatie op zich, en was tevens zeer succesvol in het werven en begeleiden van aspiranten. Verder waren er steunpunten in Tilburg en Maastricht. Opmerkelijk is dat het hier gaat om leken. In het geval van Tilburg was het Jan Vrancken, een journalist die ook veel van de oproepen schreef om deel te nemen aan de strijd, en in Maastricht de uitgever Karel Hollman. Deze laatste is opmerkelijk vanwege het gegeven dat hij als enige van de wervers van Zouaaf-aspiranten zich had verdiept in de juridische achtergrond. Alleen Hollman spoorde zijn aspiranten aan om toestemming te vragen aan de koning, en op deze wijze hebben vrijwel alleen de Limburgse Zouaven hun staatsburgerschap bij terugkeer behouden, hoewel koning Willem III wel welwillend stond tegenover dergelijke verzoeken.⁵⁵

⁵³ Joseph van Vugt, *Broeders in de katholieke beweging: de werkzaamheden van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970* (diss., Universiteit Nijmegen, 1994), 74; De Valk, 'Custos hereditatis: de basiliek van de HH. Agatha en Barbara in Oudenbosch'.

⁵⁴ Bernardinus van Aert, *Strijdmarsch der Zouaven*, in: Rien Post, 'Strijdlid der Zouaven', *Galmgaten* 26:1 (2013), 6–7.

⁵⁵ Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander: de verlening van het Nederlanderschap aan vreemdelingen, 1813-1992*, 47–48.

De eerdergenoemde *De Tijd* was verreweg het belangrijkste medium voor het verspreiden van de Zouaven-boodschap. De Valk heeft een kwantitatief onderzoek verricht naar de hoeveelheid artikelen die hierin verschenen ten aanzien van de paus en zijn strijd. Hoewel het er in het toch belangrijke jaar 1853, van het herstel van de Bisschoppelijke Hiërarchie, nog 50 waren, steeg dat aantal het decennium daarop explosief. In de jaren 1859-1871 verschenen er 1150 artikelen over de paus, tussen de 20-27% van het totaal.⁵⁶ In de katholieke dagbladen werd ook aangedrongen op financiële steun aan de Pauselijke Zouaven. De speciaal hiervoor door Pius ingestelde 'Sint-Pieterspenning' was een groot succes in Europa, daar deze in de jaren 1860-1870 zelfs voor een derde van alle inkomsten van de Pauselijke Staten zorgde. Het aandeel van Nederland hierin lag rond de 5%. De Valk wijst er echter op dat voor de Nederlandse casus ook verder moet worden gekeken dan de Sint-Pieterspenning, aangezien alleen de meer algemene inzamelingsacties hieraan meededen. Zo waren er ook veel particuliere giften en inzamelingsacties, die in aparte rubrieken van de dagbladen onder de aandacht werden gebracht met korte persoonlijke berichten. Opmerkelijk zijn de beperkte bestaansmiddelen van de collectanten en gevers, waaronder ook veel arbeiders verkeren. Hieruit spreekt een breed gedragen gevoel van betrokkenheid bij de 'zaak des pausen'. Vooral katholieke vrouwen speelden een belangrijke rol.⁵⁷

De grootste individuele inzamelingsactie was die voor het Mentana-vaandel dat werd aangeboden aan Pius IX. Deze is ontworpen door Cuypers en vervaardigd door de katholieke vrouwenverenigingen naar aanleiding van de grootste overwinning van de Pauselijke Zouaven, de Slag bij Mentana in 1867. Deze geldinzameling was zo succesvol, dat van de resterende som nog decennialang voormalige Zouaven konden worden ondersteund. Het vaandel toont aan de voorzijde het opmerkelijke beeld van de aartsengel Michaël in gevecht met Satan in de gedaante van de draak.⁵⁸ Dit betreft een scène uit de eindstrijd van de Apocalyps, zoals naar voren komt in de Openbaring van Johannes:

Toen brak er in de hemel een oorlog uit. Michaël en zijn engelen moesten oorlogen tegen de draak. Ook de draak streed en zijn engelen. Maar zij hielden geen stand en hun plaats

⁵⁶ De Valk, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme, 1815-1940*, 134-135.

⁵⁷ Ibidem, 137-138.

⁵⁸ Rogier en de Rooy, *In vrijheid herboren: katholiek Nederland, 1853-1953*, 153.

werd in de hemel niet meer gevonden. En de grote draak werd neergeworpen, de oude slang, die Duivel en Satan heet, die de hele wereld verleidt; neergeworpen werd hij op de aarde en zijn engelen met hem.⁵⁹

Opvallend is dat een en ander goed aansluit op het discours dat door de geestelijken van Oudenbosch naar voren werd gebracht. Zoals ook naar voren komt in de ‘strijdmarsch’, werd de strijd tegen de Italiaanse nationalistes benoemd als een strijd tussen Goed en Kwaad. Er werd ook waarschijnlijk verwezen naar Michaël als beschermer van het Heilig Land, zoals hij wordt aangekondigd in de Oudtestamentische eindtijdvoorspelling.⁶⁰ Dit beeld voor de Mentana-banier lijkt echt iets te zijn van de Nederlandse achterban, daar de Pauselijke Zouaven later zelf voor hun banieren steeds opteerden voor het Heilig Hart, dat later binnen de ‘witte internationale’ zou uitgroeien tot hét Zouaven-symbool.⁶¹

De correspondentie rondom het vaandel tussen de katholieke vrouwenverenigingen en Pius IX, gepubliceerd in de katholieke dagbladen, laat zien hoe de strijd van de Pauselijke Zouaven wordt verbonden met de beeldvorming van de Zouaaf als kruisvaarder:

Twee jaren zijn verlopen sedert Uwe Heiligheid, in eene plegtige algemeene audiëntie, in een der zalen van het Vatikaan, zich tot de Christelijke Vrouwen wendende [...] haar uitnoodigde, als weleer Magdalena, het geloof in haar geboorteland te verkondigen en te verbreiden. Deze Uwe stem, Heilige Vader, is in ons dierbaar Nederland gehoord. Zoals het Christelijke moeders betaamt, hebben wij tot onze zonen gesproken: een heilige schare van kruisvaarders vormde zich op Neerlands grond. Onze dapperen gingen getuigenis

⁵⁹ Openbaringen 12:7-9 (Willibrordvertaling 1975).

⁶⁰ Daniël 12:1 (Willibrordvertaling 1975): “In die tijd zal de grote vorst Michaël opstaan om de kinderen van je volk te beschermen. Want het zal een tijd van nood zijn, zoals er eerder nog geen is geweest zolang er volken zijn. Maar al degenen van je volk, die in het boek staan opgetekend, zullen in die tijd worden gered.”

⁶¹ Laurent Gruaz en Patrick Nouaille-Degorce, ‘Des zouaves pontificaux aux zouaves du Sacré-Cœur: un exemple de la fidélité à Rome de catholiques français sous la IIIe République’, *Revue d’Histoire Ecclésiastique* 111:1–2 (2016), 115–147, alhier 116; Wils, *Uit den zouaventijd: Ignace Wils, kolonel-commandant van het Bataljon der Carlistische Zouaven*, 98–99.

afleggen van hun geloof, van hunnen liefde voor den Stoel van Petrus; zij hebben hun bloed gestort; de Kerk heeft hare martelaren gehad, Holland zijne helden.⁶²

Pius IX heeft hierop hoogstpersoonlijk geantwoord, waarbij de belangrijke rol van de Zouavenmoeder naar voren komt, en deze wordt verbonden met verscheidene Bijbelse concepten alsook met de verhalen van de vroegchristelijke martelaressen:

Het uitstekende Vaandel, waarop gij zoo schilderachtig met meesterlijke hand den aard van de gestreden strijd, de overwinning, op de boosheid behaald, uw door dit gedenkstuk voorgesteld doel hebt afgeteekend, heeft Ons het duidelijkste bewijs van uw geloofgegeven. Want het toont, hoe diep de godsdienstzin in het hart der Nederlandsche moeders geworteld is, en getuigt, dat zij, verre van te klagen over den dood of de wonden harer zonen, die voor God en de Kerk hun bloed vergoten, liever, gelijk Symphorosa, Felicitas en andere Christenheldinnen,⁶³ hare telgen aansporen tot gelijke heldendaden als het ware het lot der gesneuvelden benijden.⁶⁴

Dergelijke publieke acties, correspondenties en oproepen, die ruim baan kregen binnen de katholieke dagbladen, hadden een uitzonderlijke rol in het mobiliseren van de Pauselijke Zouaven en hun achterban. Zo werd bijvoorbeeld het Algemene Concilie van 1869 aangegrepen om de geldinzameling nog weer eens te intensiveren, en het enthousiasme aan te wakkeren voor dit op het eerste gezicht vooral theologische gebeuren. Katholieke journalisten putten zich daarbij uit in met superlatieven geladen, lyrische oproepen:

⁶² Vereeniging van Vroome Vrouwen, 'Heilige vader...', *De Tijd* (27 oktober, 1868), 1. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, Krantencollectie 'Delpher'.
<<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010249495:mpeg21:p001>> [geraadpleegd 15 maart, 2019].

⁶³ De vroegchristelijke martelaressen Symphorosa en Felicitas leefden 'in imitatio' van de Makkabeese vrouw, en bezaten net als zij ieder zeven zonen. Symphorosa, Felicitas en hun zonen werden door de Romeinse keizers gedwongen om te zondigen tegen hun geloof, waarop zij verkozen te sterven. Zie Jacobus de Voragine, *Legenda Aurea*, F.S. Ellis red. (Londen, 1931), vol. 5, 16; idem, vol. 3, 98.

⁶⁴ Pius IX, 'Aan de beminde Dochters in Christus...', *De Tijd* (27 oktober, 1868), 1-2. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, Krantencollectie 'Delpher'.
<<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010249495:mpeg21:p001>> [geraadpleegd 15 maart, 2019].

Wie heeft het mogelijk kunnen achten dat de katholieke kerk, te midden van den vreeselijken strijd onzer dagen; zoveel geestkracht; zooveel moed zou ontwikkelen om zulk een reusachtig werk tot stand te brengen als een oecumenisch Concilie! En toch, het ongeloofelijke, het schier onmogelijke zal weldra een feit zijn. Het Vaticaansch Concilie zal de kroon zijn van het roemrijke pontificaat van Pius den Groote, en een schitterende zegepraal na zoveel lijden en strijden. [...] God wil het! Want wie zal ontkennen dat alleen Gods magtige hand dat wonder mogelijk heeft gemaakt. [...] De Kerk juicht vol hoop, vol moed om het Concilie, dat door het ongeloof vol wanhoop en woede, gevloekt en gelasterd wordt. Maar God wil het! [...] Laat ons blijmoedig onze giften offeren als eene hulde van Geloof en Liefde.⁶⁵

Dit algemene concilie, het eerste sinds het Concilie van Trente (1545-1463), vormde inderdaad de kroon op het werk van Pius IX, en zou het begin betekenen van zijn Pauselijke Onfeilbaarheid. Met het plechtige besluit *Pastor Aeternus* werd besloten dat de paus definitief als hoogste apostolische autoriteit zou gelden. Het concilie kon echter niet worden voltooid door de inname van Rome door de Italiaanse nationalisten.⁶⁶ Door de wijze waarop de katholieke Nederlandse media dergelijke evenementen brachten, moet een en ander niet alleen in Italiaanse context worden bekeken, maar eveneens als direct binnenkomend en levend onder katholieke huishoudens, achterban en potentiële rekruten van de Zouaven.

Ridderideaal

Van Osselaer en Maurits geven als een van de belangrijkste drijfveren voor de Pauselijke Zouaven het verlangen tot het emuleren van idealen van ridderlijkheid, afgeleid uit de geschiedenis van de kruistochten, waaruit ook het motto 'Deus vult!', 'God wil het!', afkomstig is.⁶⁷ Harrison legt de nadruk op het kuise karakter van veel van de Zouaven, die in hun brieven

⁶⁵ Redactie, 'Voor het Vaticaansch Concilie', *De Noord-Brabander* (8 november, 1869). Koninklijke Bibliotheek (KB), Den Haag, Krantencollectie 'Delpher'.

<<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010080851:mpeg21:p001>> [geraadpleegd 15 maart, 2019].

⁶⁶ O'Carroll, 'Pius IX: pastor and prince', 135.

⁶⁷ Tine van Osselaer en Alexander Maurits, 'Heroic men and Christian ideals', in: Yvonne Maria Werner (red.), *Christian masculinity: men and religion in Northern Europe in the 19th and 20th centuries* (Leuven, 2011), 63–94, alhier 170. 'Deus vult!' was de strijdkreet van de kruisvaarders bij de Synode van Clermont (1095), na het uitroepen van de Eerste Kruistocht (1096-1099) door Urbanus II

deze levenswijze expliciet koppelen aan een verondersteld naleven van het ideaal van de ‘miles christianus’, dat zou zijn nagestreefd door de kruisridders. Aangezien veel van de Zouaven nog jong waren, konden zij ‘puur’ sterven op het strijdtoneel, vrij van de seksuele zondigheid die onvermijdelijk deel zou uitmaken van het volwassen christelijke leven.⁶⁸

Het ideaal van de kruisridder heeft vooral geleefd onder het Nederlandse contingent van de Pauselijke Zouaven. Dit kwam doordat het officierenkorps, vrijwel geheel afkomstig uit Frankrijk, zich weliswaar ook identificeerde met de kruisridders, maar dan meer in genealogische zin, in plaats van strikt religieus-idealistisch. De elitaire Franse Zouaven waren voor een groot deel van hoge adel, en konden vaak rekenen op een lange familiale martiale traditie, in tegenstelling tot de veel eenvoudigere Nederlandse Zouaven. Dit opmerkelijke verschil werd ook destijds al gezien, zoals Sarlin aantoonde, daar een Belgische conservatief-katholieke commentator, Guillaume Verspeyen, de broederschap preeste tussen de ‘zonen van kruisvaarders’, de Fransen, en de ‘zonen van ambachtslieden’, de Nederlanders.⁶⁹

Het discours van de kruistocht zou worden omarmd door Pius IX, zoals te zien is in het belangrijkste monument voor de Pauselijke Zouaven, namelijk dat voor de grote overwinning bij de Slag bij Mentana. Het toont een knielende kruisridder voor Petrus, die hem een zwaard overhandigt, vergezeld van twee Bijbelse inscripties uit de twee boeken Makkabeeën, die nauw verbonden zijn met de kruisvaardersgeschiedenis.⁷⁰ Deze deuterocanonieke boeken verhalen over de Joodse stam van de Makkabeeën die in opstand kwam tegen het Seleucidische Rijk, en met de hulp van God zou hebben gewonnen van een overmacht. Wat betreft het zwaard wordt vermeld: “Neem dit heilige zwaard in ontvangst: het is een geschenk van God. Daarmee zult u de vijanden verpletteren.”⁷¹ In deze passage ontvangt Judas Maccabeus van de profeet Jeremia een zwaard van God om de Seleuciden te verslaan.

in een toespraak aldaar, en is afgeleid uit I Timotheus 2:3-4 (Neo-Vulgaat): “Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire.” I Timoteüs 2:3-4 (Willibrordvertaling 1975): “God, onze heiland, die wil dat alle mensen gered worden en tot de kennis van de waarheid komen.”

⁶⁸ Harrison, ‘Zouave stories: gender, catholic spirituality, and French responses to the Roman question’, 287–288.

⁶⁹ Simon Sarlin, ‘Mercenaries or soldiers of the faith? The pontifical zouaves in the defense of the Roman Church (1860-1870)’, *Millars: Espai i historia* 43:2 (2017), 189–218, alhier 201–203.

⁷⁰ Sarlin, ‘Mercenaries or soldiers of the faith?’, 212.

⁷¹ II Makkabeeën 15:16 (Willibrordvertaling 1975); II Machabaeorum 15:16 (Vulgaat): “Accipe sanctum gladium munus a Deo, in quo dejicies adversarios populi mei Israel.”

Eveneens staat op het beeld vermeld een toespraak van Judas aan zijn soldaten, om hun moed te geven: “In de oorlog hangt de overwinning niet af van de grootte van het leger, maar van de hulp van boven.”⁷² Dit laatste is een duidelijke verwijzing naar de veronderstelde numerieke overmacht van de Italiaanse nationalistten ten opzichte van het leger van de Pauselijke Staten. De militair historicus Alvarez heeft met een nauwkeurige berekening het tegendeel van deze beeldvorming bewezen. Hij komt uit op ongeveer gelijke aantallen aan beide kanten: circa 5000 aan de pauselijke zijde en tussen de 4500 en 4800 aan de Italiaanse zijde, aangezien de laatstgenoemde door desertie, gebrekkige bevoorrading en het moeten verdedigen van eerder veroverde vestingen niet over de volledige troepenmacht kon beschikken.⁷³ Over het algemeen waren de kruisvaarders ten tijde van de kruistochten ook in de minderheid ten opzichte van hun tegenstanders, wat het beeld versterkte.⁷⁴

Een van de vroegste steunpunten voor de kruisvaarders, Antiochië, was de plek waar de Makkabeese martelaren, bekend als ‘de vrouw en de zeven zonen’, de dood hadden gevonden. Sinds de Slag om Antiochië in 1098 is er geleidelijk aan een uitgebreide identificatie ontstaan van de kruisvaarders met de Makkabeese krijgers, Judas Makkabeüs en de zijnen, alsook met de martelaren. Daarbij lag de focus op het martiale: de strijd tegen de ongelovigen, waarin een parallel werd gezien, alsook de bereidheid te sterven voor het geloof, zoals de martelaren dat deden.⁷⁵

Zoals vermeld zouden de Zouaven het ideaal van de ‘miles christianus’ hebben nagestreefd, puur sterven, vrij van seksuele zondigheid, zoals de kruisridders. Buerman laat zien dat in de correspondenties naar het thuisfront steevast geen sprake is van geliefden, verloofden, of Italiaanse beminden, maar juist steeds weer een lovend schrijven aan de trotse moeder, waarbij de Zouaaf eerst en vooral naar voren komt als vrome zoon. Contemporaine schrijvers, zoals de Norbertijn Servaas Daems, maakten hierin ook een vergelijking met de Makkabeese martelaren.⁷⁶ Dit verhaal betreft een passage in het tweede boek Makkabeeën,

⁷² I Makkabeeën 3:19 (Willibrordvertaling 1975); I Machabaeorum 3:19 (Vulgaat): “Quoniam non in multitudine exercitus victoria belli, sed de caelo fortitudo est.”

⁷³ Alvarez, *The pope’s soldiers: a military history of the modern Vatican*, 183.

⁷⁴ Elizabeth Lapina, ‘The Maccabees and the battle of Antioch’, in: Gabriela Signori (red.), *Dying for the faith, killing for the faith: Old-Testament faith-warriors (1 and 2 Maccabees) in historical perspective* (Leiden, 2012), 147–159.

⁷⁵ Ibidem, 153.

⁷⁶ Thomas Buerman, ‘The ideal Roman Catholic in Belgian Zouave stories’, in: Carla Salvaterra en Berdeke Waaldijk (red.), *Paths to gender: European historical perspectives on women and men* (Pisa, 2009), 239–258, alhier 248–249.

waarin de wrede Seleucidische heerser de Makkabeese vrouw en haar zonen verplicht om te zondigen tegen het geloof, waarop zij verkiezen te sterven, en de moeder als laatste overblijft:

Buitengewoon bewonderenswaardig was de moeder en haar nagedachtenis verdient in ere te blijven. Zij zag haar zeven zonen op een dag sterven, maar hield moedig stand, omdat zij op de Heer vertrouwde.⁷⁷

Deze opofferingsgezindheid van een moeder en haar zonen vertegenwoordigt het katholieke ideaalbeeld bij uitstek. De martelaressen Symphorosa en Felicitas, die Pius IX als voorbeeld stelde aan de katholieke moeders, onder andere in zijn schrijven aangaande het Mentana-vaandel, leefden 'in imitatio' van de Makkabeese vrouw. De Zouaven-moeder kon via haar ongehuwde zonen, die vrij van het volwassen christelijke leven en door het dienen van de paus op het slagveld een bijna priesterlijk leven en martelaarschap konden vinden, ook een vrouwelijke heldenrol bereiken. Buerman toont aan dat hiermee bewezen kan worden dat er sprake was van een belangrijke rol voor vrouwen, maar dat voor wat betreft de geschiedenis van de Zouaven in ieder geval niet kan worden gesproken van een 'gefeminiseerd katholicisme', zoals dat gangbaar is in het debat rondom de religieuze opevingen in de tweede helft van de 19^e eeuw, en dat grenzen tussen sferen minder absoluut zijn dan op het eerste gezicht lijkt. Hij stelt zelfs voor om in dit kader te spreken van een 'masculien-geïnfantiliseerd katholicisme', waarbij het eerst en vooral gaat om de relatie tussen moeder en zoon.⁷⁸

Harrison heeft hier eerder al een aanzet toe gegeven, en benadrukt het geglobaliseerde, ultramontaanse van deze katholieke-moederlijke piëteit, die ver buiten het huiselijke reikt. De gretig corresponderende Zouaven-moeder heeft met haar zonen als verlengstukken een bijna directe invloed op de 'zaak des pausen'.⁷⁹ Harrison en Buerman vergeten echter dat de katholieke moeders soms ook zonder hun zonen zich direct wendden tot de Heilige Vader, zoals in het geval van het Mentana-vaandel. De beroemdste krijger onder de Nederlandse Pauselijke Zouaven na Pieter Janszoon Jong, Ignace Wils, die later

⁷⁷ II Makkabeeën 7:20 (Willibrordvertaling 1975).

⁷⁸ Thomas Buerman, 'Lions and lambs at the same time! Belgian Zouave stories and examples of religious masculinity', in: Patrick Pasture e.a. (red.), *Gender and Christianity in modern Europe* (Leuven, 2012), 107–120, alhier 113–114.

⁷⁹ Harrison, 'Zouave stories: gender, catholic spirituality, and French responses to the Roman question', 297.

commandant zou worden van de Carlistische Zouaven, weet de belangrijke moeder-zoon band treffend onder woorden te brengen:

Dagelijks benijd ik het geluk van diegenen, welke met de laatste affaire op het slagveld zijn gesneuveld. Geloof mij vrij, zij zijn gelukkiger dan wij. Bid dan, geliefde Ma, bid voor mij opdat ik ook eenmaal dit geluk moge hebben. Hoe schoon is het op het slagveld te sneven ter verdediging eener zaak gelijk de onze. Hoe gelukkig zult gij zijn als moeder te kunnen zeggen: ik heb ook een zoon, welke voor kerk en recht zijn bloed vergoten heeft.⁸⁰

Deze nadruk op het bloedoffer past weer in het ideaal van het heroïsme van het Heilig Hart, dat de nadruk legt op het doen vloeien van bloed als metafoor voor het sacrament.⁸¹ De Heilig Hartverering, die vaak wordt geplaatst binnen de feminisering van het katholicisme, legde een grote nadruk op de heroïsche kwaliteiten van Christus, die zou zijn gestorven 'uit liefde'. Van Osselaer trekt deze redenering door naar de Pauselijke Zouaven, die zouden kunnen worden gekenschetst als passende bij het heldenideaal van het Heilig Hart. Het ging daarbij niet om fysieke sterkte en durf, of andere traditionele martiale kwaliteiten, maar eerder om beschaving, bescheidenheid en liefde voor de kerk en God, in de persoon van Christus, gesymboliseerd door het getroffen hart. Het Heilig Hart zou later uitgroeien tot een symbool van de Pauselijke Zouaven.⁸²

Romantiek

Riall weet overtuigend uiteen te zetten dat de Italiaanse nationalisten en de Pauselijke Zouaven een romantisch denken deelden. De katholieke heropleving van de tweede helft van de 19^e eeuw had net als het nationalisme sterke wortels in de Romantiek. Er kwam een steeds grotere focus op de emotionele beleving van het katholicisme, met de volkspiëteit, en de vele pelgrimages en hoogtijdagen, waarbij de bron van het geloof steeds duidelijker Rome werd. De emotieve verhalen uit de nationale martelaarscultussen van de Garibaldisten, ontsproten

⁸⁰ Ignace Wils, Ep., in: Wils, *Uit den zouaventijd: Ignace Wils, kolonel-commandant van het Bataljon der Carlistische Zouaven*, 29.

⁸¹ Tine van Osselaer, "'Heroes of the Heart': ideal men in the Sacred Heart devotion", *Journal of Men, Masculinities and Spirituality* 3:1 (2009), 22–40, alhier 27–28.

⁸² Ibidem, 27–29.

uit de Romantiek, waarbij krijgsverhalen werden uitvergroet tot mythische proporties, werden voor de Pauselijke Zouaven gevonden in de geloofsmartelaren, niet zelden pas door Pius IX gecanoniseerd, zoals in het geval van de martelaren van Gorcum.⁸³ Deze cultus kende vanaf het begin af aan een grote aanhang onder de Pauselijke Zouaven, en bij de canonisatie in 1867 waren honderden onder hen aanwezig.⁸⁴ De lokale clerus in Nederland was bang dat de heiligverklaring van deze met de Nederlands Opstand en nationale geschiedenis verbonden martelaren zeer slecht zou vallen, maar Pius zette de canonisatie door, daar deze nieuwe heiligen uitstekend aansloten op het door hem gepropageerde, hoogdravende beeld van een militant, bedreigd katholicisme.⁸⁵

In zowel het geval van de nationalisten als dat van de Zouaven gaat het om romantische idealen en vergezichten, waarbij vrijwillige soldaten een aandeel in een grote heroïsche onderneming in het vooruitzicht werd gesteld. De nationalisten vochten en konden sterven voor het 'vaderland', en streden voor de hereenwording, waarbij niet zelden werd teruggegrepen op de antieken. De Pauselijke Zouaven vochten en konden sterven voor de kerk, zij streden tegen ketterij en voor de eeuwenoude rechten van de kerk, teruggrijpend op de Middeleeuwen en de tijd van de vroege christenen, toen de kerk één was. Waar het ridderideaal vanwege het adellijke karakter van het Franse officierenkorps van de Pauselijke Zouaven wellicht te kort schoot, kon gebruik worden gemaakt van het emotieve beeld van de christelijke martelaren. Daarbij werd vaak hun eenvoudige komaf benadrukt, zodat de Nederlandse Pauselijke Zouaven zich hiermee goed konden identificeren.⁸⁶

Harrison betoogt dat de Pauselijke Zouaven een emotionele, 'paus-gecentreerde', cultus aanhingen, die het autonoom denken hekelde en een onvoorwaardelijk geloof hechtte aan de dogmatiek van de kerk en het leergezag van de heilige vader. Men concentreerde zich daarbij op het denkbeeldige lijden van de 'arme' paus in Italië, wiens kerk en ware geloof werden ondergraven door de afvalligen.⁸⁷ Göhde legt de nadruk op het belang van charismatische figuren binnen de strijd en de vaak sterke emoties die deze oproepen. De grote

⁸³ Lucy Riall, 'Martyr cults in nineteenth-century Italy', *Journal of Modern History* 82 (2010), 255–287, alhier 262–263.

⁸⁴ Rogier en de Rooy, *In vrijheid herboren: katholiek Nederland, 1853-1953*, 231.

⁸⁵ De Valk, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme, 1815-1940*, 170.

⁸⁶ Sarlin, 'The Anti-Risogimento as a transnational experience', 86–87.

⁸⁷ Carol Harrison, *Romantic Catholics: France's postrevolutionary generation in search of a modern faith* (Ithaca, 2014), 238–239.

uitstraling van Pius IX maakte dat men juist voor hem de wapenen wilde opnemen.⁸⁸ Deze was zelfs zo groot dat ook veel protestanten met hem sympathiseerden. Zo zijn er in één giftenrubriek van particuliere schenkingen aan Pius IX van *De Tijd* al vier protestanten te vinden. Er is bijvoorbeeld een schenking van 25 gulden, met de vermelding: “eene protestantsche weduwe vraagt het gebed voor hare gezondheid en hare kinderen.” Of gewaagder wellicht, in dezelfde rubriek, weer 25 gulden: “eene protestantsche vrouw vraagt het gebed voor de bekeering van haar man en zegen voor hare kinderen.”⁸⁹

De romantisch ingestelde Zouaven maakten ook toeristische trektochten door de stad wanneer daar tijd voor was. Daarbij hadden zij vooral oog voor de bijzondere manifestaties uit het leven van voorbeeldige katholieken, zoals de door Pius bevorderde jongerenpatronen. Zo ging men op zoek naar de sporen van Jan Berchmans en Aloysius Gongzaga, de naamgever van de broeders van Oudenbosch, waartoe er ook bezoeken aan het Collegium Romanum van de Jezuïeten werden gebracht:

Op 7 februari ben ik in het Romeins College geweest, waarin de H. Aloysius geleefd heeft. Wij hebben de kamer gezien, waarin hij bad en werkte. We waren ook in de kamer van de Gelukzalige Johannes Berchmans. Men ziet er ook de plaatsen, waar zij begraven zijn. In datzelfde College in de kamer van de H. Aloysius zagen wij het kruisbeeld, dat de heilige van zijn moeder gekregen heeft en waar hij altijd vóór bad. Nog zagen wij de mantel van de Gelukzalige Johannes Berchmans.⁹⁰

De jongerenpatronen waren volgens Buerman typisch voor deze periode van religieuze heropleving. Niet alleen boden zij vanwege hun jeugdige leeftijd de mogelijkheid tot identificatie aan de Pauselijke Zouaven, maar hadden zij ook in hun levensverhalen een

⁸⁸ Göhde, ‘A new military history of the Italian Risorgimento and Anti-Risorgimento: the case of “transnational soldiers”’, 27.

⁸⁹ Redactie, ‘Vrijwillige bijdragen voor Z.H. Pius IX’, *De Tijd* (2 februari, 1866), 5. Koninklijke Bibliotheek (KB), Den Haag, Krantencollectie ‘Delpher’.
<<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010254253:mpeg21:a0023>> [geraadpleegd 15 maart, 2019].

⁹⁰ Dorus van Wees, ‘Een handbreed kleiner dan de Heer’ of dagboek van Theodorus Adrianus van Wees, *Zouaaf in het pauselijk leger, 1866-1868*, Frans Wouters red. (Nijmegen, 1986), 28.

breder religieus-culturele invloed vanwege de dramatiek van hun dood, het beeld van de stervende jongeling waarmee zij troost boden aan het thuisfront.⁹¹

Ook de romantiek van het avontuur sprak veel Zouaven aan. Sarlin drukt dit uit als een drang naar avontuur en een verlangen naar 'concrete beloningen', hoewel hij benadrukt dat dit zowel aan de kant van de nationalisten als van de Pauselijke Zouaven een belangrijke drijfveer was. Steeds werd aan een van de twee zijdes gezegd dat de anderen 'slechts avonturiers' waren, en dat het gelijk aan de kant van de grote idealen lag.⁹² Volgens Göhde speelde het verlangen naar sociabiliteit ook een belangrijke rol, de camaraderie die werd geboden door dienst bij de Pauselijke Zouaven, alsook een 'toeristisch' motief, de wens om Italië en de plekken van het (vroeg) christendom te bezoeken. Voor de weinig bereisde Zouaven betekende het avontuur in dienst van de paus een kennismaking met een totaal andere, exotische wereld.⁹³

Zowel de nationalisten als de paus stelden de vrijwilligers het eeuwig leven in het vooruitzicht: de katholieken met het hemels leven, de nationalisten met de nationale herinneringscultuur. Desalniettemin gebruikten beide kanten ook elkaars retoriek en beeldtaal. De nationale soldaat zou als goed christen verzekerd zijn van zijn zielenheil, en ook de katholieke kerk herdacht de Zouaven met een eigen herinneringscultuur, inclusief 'lieux de mémoire'. Te denken valt aan het Mentana-monument. Op twee manieren zouden dus de Zouaven voortleven: in de romantische herinnering, waarbij zij als martelaren voor het geloof zouden worden herdacht, en in de hemel, waar zij daadwerkelijk de martelaren zouden treffen, of zelfs tot hun gelederen zouden kunnen toetreden.⁹⁴

Zelfs al tijdens de strijd in Italië deden er verhalen de ronde over Pauselijke Zouaven die miraculeuze handelingen zouden hebben verricht. De twee voornaamste waren de Fransen Joseph Rialan en Joseph Guérin. Deze zouden bijzonder deugdzaam levens hebben geleefd, bovengemiddeld heldhaftig hebben gestreden, de marteldood zijn gestorven en vervolgens postuum al snel wonderen hebben verricht. Guérin zou later zelfs het onderwerp

⁹¹ Buerman, 'Lions and lambs at the same time! Belgian Zouave stories and examples of religious masculinity', 13–14.

⁹² Sarlin, 'Mercenaries or soldiers of the faith? The pontifical zouaves in the defense of the Roman Church (1860-1870)', 200–202.

⁹³ Ferdinand Göhde, 'German volunteers in the armed conflicts of the Italian Risogimento 1834-70', *Journal of Modern Italian Studies* 14:4 (2009), 461–475, alhier 466.

⁹⁴ Riall, 'Martyr cults in nineteenth-century Italy', 279–280.

worden van een vruchtbare volkspiëteit, waarbij duizenden zijn graf bezochten, hoewel Pius IX wegens de pijnlijke geschiedenis van de val van Rome geen werk wilde maken van zijn canonisatie. Hetzelfde geldt voor Rialan, wiens relieken zelfs al verzameld waren. De ultramontanisten die zich inzetten voor hun heiligverklaringen waren diep overtuigd van het gegeven dat God zou interveniëren in de strijd, en daarvoor enkele van de Pauselijke Zouaven als zijn instrumenten zou kiezen.⁹⁵

De Pauselijke Zouaaf als ‘foreign fighter’

In recente jaren wordt er dikwijls een parallel getrokken tussen het militante katholicisme van de Zouaven in de 19^e eeuw, en de ontwikkelingen omtrent militante Islamitische groeperingen in het Midden-Oosten vandaag de dag, de zogenaamde ‘foreign fighters’. Zo vergelijkt De Graaf de Pauselijke Zouaven met Nederlandse Syriëgangers. Volgens haar zijn er echter wel verschillen aan te wijzen. Zo zouden de Pauselijke Zouaven niet bepaald vroom zijn geweest, maar eerder avontuurlijk zijn ingesteld. Ook zou er geen angst in de maatschappij heersen voor hun terugkeer.⁹⁶ Bakker brengt eveneens genoemde vergelijking naar voren, hoewel hij wel een onderscheid maakt tussen ‘foreign fighters’ en de volgens hem nieuwe categorie van ‘jihadist foreign fighters’.⁹⁷ Beide auteurs leggen dus niet de nadruk op het gedeelde religieuze motief, terwijl daar wellicht de vergelijking nog het beste opgaat. In beide gevallen wordt gesproken van een ‘heilige strijd’, een ‘kruistocht’ of ‘jihad’.

Waar de kruistocht slechts een beperkte theologische grondslag heeft, kan de jihad rekenen op een uitgebreidere basis in de Koran en de Hadith. Wel moet worden opgemerkt dat de kruistocht bijna per definitie een militante, offensieve ondertoon heeft, ook in het geval van de zogenaamde ‘volkskruistocht’, en is gebonden aan specifieke episodes, terwijl de jihad een meer alledaagse betekenis heeft binnen het geloof van de islam. De jihad, betekend ‘streven’, hoeft namelijk geen daadwerkelijk gewapend conflict te zijn, maar kan ook een contemplatieve strijd zijn tot bijvoorbeeld zelfverbetering, ook wel de ‘grotere jihad’

⁹⁵ Harrison, ‘Zouave stories: gender, catholic spirituality, and French responses to the Roman question’, 301–304.

⁹⁶ De Graaf, ‘De vlam van het verzet: Nederlandse strijders in het buitenland vroeger en nu’, 6–7.

⁹⁷ Bakker en de Bont, ‘Belgian and Dutch jihadist foreign fighters (2012–2015): characteristics, motivations, and roles in the war in Syria and Iraq’, 839.

genoemd.⁹⁸ Desalniettemin wordt er in westerse literatuur meestal de combattieve betekenis aan gegeven, mede doordat militante islamitische groeperingen zich voor deze betekenis inzetten binnen hun propaganda, en het dusdanig wordt begrepen door hun volgelingen.

Een van de bezwaren tegen de vergelijking tussen de Pauselijke Zouaven en jihadistische uitreizigers is het verschil in de *modus operandi*. De Zouaven maakten deel uit van de bestaande, 'oude orde', en hadden naast hun militaire ook veel politionele taken. De jihadistische uitreizigers richten zich met name op het verstoren van de 'oude orde', bijvoorbeeld door het zaaien van terreur middels aanslagen. Dit verschil is treffend daar de Pauselijke Zouaven in hun tijd juist het slachtoffer waren van aanslagen. Zo werd er op 21 oktober 1867 een deels mislukte bomaanslag gepleegd door de Garibaldiërs, waarna zij in de nacht van 21 op 22 oktober aanvielen.⁹⁹ Een en ander werd echter wel snel bedwongen door de Zouaven:

Het sein werd gegeven doordat de revolutionairen een kazerne door middel van buskruit in de lucht lieten vliegen. Dit gebeurde 's-avonds om half 7. Er werden acht zouaven gekwetst en dertig gedood; de meesten van hen behoorden bij ons muziekkorps. Er waren drie of vier Hollanders onder hen, die juist op de beste kamer waren. De opstandelingen hadden zich bewapend en beschoten ons, zouaven. [...] Er ontstonden zeer bloedige gevechten tussen deze belhamels en ons, maar wij waren te goed opgeleid en weken geen handbreed, waardoor de openlijke tegenstand spoedig verliep.¹⁰⁰

Een ander in het oog springend verschil is, ondanks het gedeeld verzet tegen de moderniteit, het gegeven dat de jihadisten strijden voor een ideale staat, een 'kalifaat', waar zij zich zouden kunnen vestigen,¹⁰¹ terwijl het de Zouaven niet om vestiging in de Pauselijke Staten, maar vooral om de persoon van de paus te doen was en het beschermen van het 'Patrimonium Petri'. Zij hebben bij de val van Rome, op bevel van de paus, de strijd gewoon gestaakt na de

⁹⁸ Abdullah Schleifer, 'Understanding Jihad: definition and methodology', *Islamic Quarterly* 27:3 (1983), 117–131, alhier 125.

⁹⁹ Alvarez, *The pope's soldiers: a military history of the modern Vatican*, 169.

¹⁰⁰ Dorus van Wees, 'Een handbreed kleiner dan de Heer' of dagboek van Theodorus Adrianus van Wees, Zouaaf in het pauselijk leger, 1866-1868, Frans Wouters red. (Nijmegen, 1986), 39.

¹⁰¹ Bakker en de Bont, 'Belgian and Dutch jihadist foreign fighters (2012–2015): characteristics, motivations, and roles in the war in Syria and Iraq', 846–847.

eerste bres die in de muur was geslagen, en zijn weer huiswaarts gekeerd. Er was daarna geen sprake van een voortzetten van de oorspronkelijke strijd, hoewel vergelijkbare idealen door de meest fanatieke onder hen wel werden nagestreefd op andere strijdtonelen.¹⁰²

Een vergelijkbaar verschil is dat de voorbereidingen voor de strijd bij de Pauselijke Zouaven in alle openheid plaats konden vinden, terwijl dit bij de jihadisten steeds heimelijk geschied. Er bestond een brede achterban bij de Zouaven die met allerlei openbare media en initiatieven, financiële middelen en mankrachten mobiliseerde, terwijl ook dit bij de jihadisten op de bekende verholde wijze is georganiseerd.

Binnen het huidige debat moeten de Pauselijke Staten en de Zouaven toch eerder worden aangemerkt als een niet-nationale ‘statelijke actor’, terwijl de jihadisten, ook met hun ‘Islamitische Staat’, nog steeds een ‘niet-statelijke actor’ zijn. Malet heeft vanwege de dwingende verschillen en breedte van het begrip voorgesteld de term ‘foreign fighters’ te beperken tot ‘niet-burgers van conflictstaten die zich voegen bij opstanden gedurende een burgeroorlog’, waarin hij redelijk veel navolging heeft gevonden.¹⁰³ Hierbij vallen dus huurlingen, maar ook zij die dienst nemen bij buitenlandse ‘statelijke actoren’ af. Malets keuze is wel te begrijpen vanuit praktische overwegingen binnen het nauwe, actualiteit-gebonden vakgebied van de veiligheidsstudies, maar is niet bevorderlijk voor veel van de historische vergelijkingen. De Roy van Zuijdewijn houdt zich dan ook terecht minder aan Malets definitie, en betreft de Pauselijke Zouaven gewoon in haar analyse als relevant voor de Nederlandse casus, hoewel zij hier geen nadere argumenten voor aandraagt.¹⁰⁴

Naast de vergelijking op religieuze grond, is de vergelijking op basis van het gedeelde verlies van nationaliteit het sterkst. De jihadisten wordt net als de Zouaven hun staatsburgerschap ontnomen. Echter, aangezien het staatsburgerschap nog niet van zo’n belang was destijds als vandaag de dag, en de Zouaven ook van tevoren verlof konden krijgen van een gunstig gestemde koning en naderhand kans maakten op naturalisatie, zijn er voor wat betreft dit aspect ook aanmerkelijke verschillen te benoemen. Een en ander zou nader onderzoek verdienen vanuit een meer juridisch kader.

¹⁰² Hales, *Pio Nono: a study in European politics and religion in the nineteenth century*, 319–320.

¹⁰³ David Malet, *Foreign fighters: transnational identity in civil conflicts* (Oxford, 2013), 9.

¹⁰⁴ Jeanine de Roy van Zuijdewijn, ‘The foreign fighter phenomenon: case study of the Netherlands’, in: Kacper Rekawek (red.), *Not only Syria? The phenomenon of foreign fighters in a comparative perspective* (Amsterdam, 2017), 1–11, alhier 1.

Conclusie

Gekeken naar de beweegredenen van de Nederlandse Pauselijke Zouaven om deel te nemen aan de strijd om de Pauselijke Staten ten tijde van de Risorgimento, kan gesteld worden dat deze divers waren. Maar de Nederlandse Pauselijke Zouaven namen eerst en vooral deel aan de strijd vanwege een oprechte vroomheid, aangewakkerd door de volkspiëteit die door Pius IX bewust werd gestimuleerd. De populaire cultussen van het Heilig Hart en Maria van de Onbevleete Ontvangenis werden nauw met Rome verbonden, en populaire heiligen uit de lage landen met een brede uitstraling zorgden voor een nieuwe geloofsopleving.

Het ultramontaanse project was binnen de prille Nederlandse Kerkprovincie zeer succesvol, en de Nederlandse Zouaven en hun achterban voelden zich nauw betrokken bij het lot van de paus. Het charisma van Pius en zijn driftige bemoeienis met geloofszaken middels de encyclieken en het concilie zijn hierbij van groot belang geweest, met als hoogtepunt zijn onfeilbaarheidsverklaring. De vijandige sfeer waarin de kerkprovincie tot stand was gekomen, speelde uiteindelijk gunstig uit doordat de kerk een directere invloed had op de gelovigen, zonder bemoeienis van de staat. Uit alles spreekt een fier en dynamisch, op Rome gericht katholicisme, dat niet bang is zich in het eerder nog zo 'protestantse' Nederland te manifesteren.

De Nederlandse katholieke dagbladen en wervers vormden een hecht netwerk waarin de Nederlandse Zouaven aangemoedigd werden hun eerste stap te zetten in de strijd. Deze strijd werd gekoppeld aan de oude rechten van de kerk en een strijd tegen breed gedefinieerde 'ketterijen', waaronder verschijnselen van de moderniteit vielen zoals het nationalisme. De strijd voor de paus werd gezien als een idealistische strijd, een kruistocht, tegen afvalligen, en werd ook als dusdanig naar voren gebracht in woord en beeld. De Pauselijke Zouaven boden verder eveneens een sociabiliteitsplatform, waarin plaats was voor camaraderie, de romantiek van het avontuur en de reis.

Het belang van de moeder-zoon relatie was niet gering. De Zouaven-moeders zagen het niet alleen als religieuze plicht hun zonen naar Rome te sturen, aangemoedigd door Pius, maar konden zo ook indirect een politieke rol spelen. Hun bijdragen werden verbonden met het lot van de Bijbelse en vroegchristelijke martelaressen, wat maakte dat zij hun plicht lijdzaam aanvaardden. De Nederlandse Zouaven ontwikkelden een typisch 'katholieke masculiniteit' die aansloot op de nagestreefde idealen van ridderlijkheid, zoals die ook door

de kruisridders zou zijn getoond, de 'miles christianus', vroom en vrij van (seksuele) zonden. De Zouaven zagen zich als martelaren voor het geloof, gelijk de kruisridders, waarbij de pas door Pius gecanoniseerde zaligen en heiligen, zoals de martelaren van Gorcum, tevens als voorbeeld dienden.

Hoewel de parallel tussen de Pauselijke Zouaven en religieuze extremisten vandaag de dag interessant is, verdient een en ander eerst nog nader onderzoek. Het gedeelde religieuze fanatisme lijkt het sterkste aanknopingspunt hiervoor. De krachtige inkadering van de Pauselijke Zouaven binnen Bijbelse en theologische concepten, waarbij de omstandigheden hiervoor in Nederland gunstig waren, zorgde dat uiteindelijk vele katholieke Nederlandse jongemannen het als hun vanzelfsprekende religieuze plicht zagen zich in Amsterdam, Oudenbosch, Tilburg of Maastricht te melden voor dienst aan de 'heilige vader'.

Bibliografie

- Altermatt, Urs en Franziska Metzger, 'Religious institutes as a factor of Catholic communities of communication', in: Urs Altermatt, Jan de Maeyer, en Franziska Metzger (red.), *Religious institutes and Catholic culture in 19th- and 20th-century Europe* (Leuven, 2014), 11–20.
- Alvarez, David, *The pope's soldiers: a military history of the modern Vatican* (Lawrence, 2011).
- Bakker, Edwin en Roel de Bont, 'Belgian and Dutch jihadist foreign fighters (2012–2015): characteristics, motivations, and roles in the war in Syria and Iraq', *Small Wars and Insurgencies* 27:5 (2016), 837–857.
- Beales, Derek en Eugenio Biagini, *The Risorgimento and the unification of Italy* (Abingdon, 2013).
- Buerman, Thomas, *Katholieke mannelijkheden in de België in de 19de en 20ste eeuw* (diss., Universiteit Gent, 2010).
- , 'Lions and lambs at the same time! Belgian Zouave stories and examples of religious masculinity', in: Patrick Pasture e.a. (red.), *Gender and Christianity in modern Europe* (Leuven, 2012), 107–120.
- , 'The ideal Roman Catholic in Belgian Zouave stories', in: Carla Salvaterra en Berdeke Waaldijk (red.), *Paths to gender: European historical perspectives on women and men* (Pisa, 2009), 239–258.
- Clark, Christopher, 'The new Catholicism and the European culture wars', in: Christopher Clark en Wolfram Kaiser (red.), *Culture wars: secular-Catholic conflict in nineteenth-century Europe* (Cambridge, 2003), 11–46.
- Coulombe, Charles, *The pope's legion: the multinational fighting force that defended the Vatican* (New York, 2008).
- Eijnatten, Joris van en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis* (Hilversum, 2006).
- Essen, Petra van, *Voor paus en koning: een korte geschiedenis van de Nederlandse zouaven, 1860-1870* (Oudenbosch, 1998).
- Göhde, Ferdinand, 'A new military history of the Italian Risorgimento and Anti-Risorgimento: the case of "transnational soldiers"', *Modern Italy* 19:1 (2014), 21–39.
- , *Foreign soldiers in the risorgimento and anti-risorgimento: a transnational military*

- history of Germans in the Italian armed groups, 1834-1870* (diss., European University Institute, 2014).
- , 'German volunteers in the armed conflicts of the Italian Risorgimento 1834-70', *Journal of Modern Italian Studies* 14:4 (2009), 461–475.
- Graaf, Beatrice de, 'De vlam van het verzet: Nederlandse strijders in het buitenland vroeger en nu', *Anton de Kom-lezing* (Amsterdam, 2014).
- Graafhuis, A., 'Bulla Super Universas', *Oud-Utrecht* 32:4 (1952), 38–49.
- Gruaz, Laurent en Patrick Nouaille-Degorce, 'Des zouaves pontificaux aux zouaves du Sacré-Cœur: un exemple de la fidélité à Rome de catholiques français sous la IIIe République', *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 111:1–2 (2016), 115–147.
- Hales, Edward, *Pio Nono: a study in European politics and religion in the nineteenth century* (Fitzwilliam, 2016).
- Harrison, Carol, *Romantic Catholics: France's postrevolutionary generation in search of a modern faith* (Ithaca, 2014).
- , 'Zouave stories: gender, catholic spirituality, and French responses to the Roman question', *Journal of Modern History* 79:2 (2007), 274–305.
- Heijs, Eric, *Van vreemdeling tot Nederlander: de verlening van het Nederlandschap aan vreemdelingen, 1813-1992* (diss., Universiteit Nijmegen, 1995).
- Hellemans, Staf, 'Will the Catholic Church remain relevant? The evolution of its offer after 1800', in: Staf Hellemans en Peter Jonkers (red.), *Envisioning futures for the Catholic Church* (Washington, 2018), 41–71.
- Horne, John, 'Masculinity in politics and war in the age of nation-states and World Wars, 1850-1950', in: Stefan Dudink, Karen Hagemann, en John Tosh (red.), *Masculinities in politics and war: gendering modern history* (Manchester, 2004), 22–40.
- Hout, Milou van en Judith Jongsma, 'Risorgimento: Italian political nationalism', in: Joep Leerssen (red.), *Encyclopedia of romantic nationalism in Europe* (Amsterdam, 2018).
- Kennedy, James, 'Dutch political developments and religious reform', in: Keith Robbins (red.), *Political and legal perspectives, The dynamics of religious reform in Northern Europe, 1780-1920* (Leuven, 2010), 117–146.
- Langen, Christoffor van, *Uit het epos der 3000 Nederlandse zouaven* (Nijmegen, 1947).
- Lapina, Elizabeth, 'The Maccabees and the battle of Antioch', in: Gabriela Signori (red.), *Dying for the faith, killing for the faith: Old-Testament faith-warriors (1 and 2*

- Maccabees) in historical perspective* (Leiden, 2012), 147–159.
- Leerssen, Joep, 'Rome, the papacy, and Catholic ultramontaniam', in: Joep Leerssen (red.), *Encyclopedia of romantic nationalism in Europe* (Amsterdam, 2018).
- Malet, David, *Foreign fighters: transnational identity in civil conflicts* (Oxford, 2013).
- Margry, Peter Jan, 'Dutch devotionalisation: reforming piety, grassroots initiative or clerical strategy?', in: Anders Jarlert (red.), *Piety and modernity, The dynamics of religious reform in Northern Europe, 1780-1920* (Leuven, 2012), 125–156.
- Nissen, Peter, 'Nieuwe wereldbeelden, nieuwe gezagsverhoudingen: de pausen en hun moeizame verhouding met wetenschap en verlichting', in: *De paus en de wereld: geschiedenis van een instituut* (Amsterdam, 2012), 223–238.
- O'Carroll, Ciarán, 'Pius IX: pastor and prince', in: James Corkery en Thomas Worcester (red.), *The papacy since 1500: from Italian prince to universal pastor* (Cambridge, 2010), 125–142.
- Osselaer, Tine van, "'Heroes of the Heart": ideal men in the Sacred Heart devotion', *Journal of Men, Masculinities and Spirituality* 3:1 (2009), 22–40.
- , *The pious sex: Catholic constructions of masculinity and femininity in Belgium, c. 1800–1940* (Leuven, 2013).
- Osselaer, Tine van en Alexander Maurits, 'Heroic men and Christian ideals', in: Yvonne Maria Werner (red.), *Christian masculinity: men and religion in Northern Europe in the 19th and 20th centuries* (Leuven, 2011), 63–94.
- Pasture, Patrick, 'Beyond the feminization thesis: gendering the history of christianity in the nineteenth and twentieth centuries', in: Patrick Pasture e.a. (red.), *Gender and Christianity in modern Europe* (Leuven, 2012), 7–33.
- Pécout, Gilles, 'The international armed volunteers: pilgrims of a transnational Risorgimento', *Journal of Modern Italian Studies* 14:4 (2009), 413–426.
- Riall, Lucy, 'Martyr cults in nineteenth-century Italy', *Journal of Modern History* 82 (2010), 255–287.
- , *Risorgimento: history of Italy from Napoleon to nation state* (Londen, 2009).
- Rogier, Lodewijk en Niek de Rooy, *In vrijheid herboren: katholiek Nederland, 1853-1953* (Den Haag, 1953).
- Roy van Zuijdewijn, Jeanine de, 'The foreign fighter phenomenon: case study of the Netherlands', in: Kacper Rekawek (red.), *Not only Syria? The phenomenon of foreign*

- fighters in a comparative perspective* (Amsterdam, 2017), 1–11.
- Sarlin, Simon, 'Mercenaries or soldiers of the faith? The pontifical zouaves in the defense of the Roman Church (1860-1870)', *Millars: Espai i historia* 43:2 (2017), 189–218.
- , 'The Anti-Risogimento as a transnational experience', *Modern Italy* 19:1 (2014), 81–92.
- Schleifer, Abdullah, 'Understanding Jihad: definition and methodology', *Islamic Quarterly* 27:3 (1983), 117–131.
- Simpson, Martin, 'Serving France in Rome: The Zouaves Pontificaux and the French nation', *French History* 27:1 (2013), 70–90.
- Valk, Hans de, 'Custos hereditatis: de basiliek van de HH. Agatha en Barbara in Oudenbosch', in: Jan Jacobs, Lodewijk Winkeler, en Albert Zeijden (red.), *Aan plaatsen gehecht: katholieke herinneringscultuur in Nederland* (Nijmegen, 2012), 239–254.
- , 'De cultus van de paus in de negentiende en twintigste eeuw: van Pius IX tot Pius XIII', in: Frans Willem Lantink en Jeroen Koch (red.), *De paus en de wereld: geschiedenis van een instituut* (Amsterdam, 2012), 319–336.
- , *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme, 1815-1940* (diss., Universiteit Nijmegen, 1998).
- Vugt, Joseph van, *Broeders in de katholieke beweging: de werkzaamheden van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970* (diss., Universiteit Nijmegen, 1994).
- Wentzell, Tyler, 'Mercenaries and adventurers: Canada and the Foreign Enlistment Act in the nineteenth century', *Canadian Military History* 23:2 (2015), 57–77.
- Wils, M.P.A., *Uit den zouaventijd: Ignace Wils, kolonel-commandant van het Bataljon der Carlistische Zouaven* (Haarlem, 1930).
- Zaal, Wim, *De vuist van de paus: de Nederlandse zouaven* (Nieuwegein, 1996).
- Zeijden, Albert van der, *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn: W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving* (diss., Universiteit van Amsterdam, 2002).

- Aert, Bernardinus van, *Strijdmarsch der Zouaven*, in: Rien Post, 'Strijdlid der Zouaven', *Galmgaten* 26:1 (2013), 6–7.
- Nuyens, André, *Gedenkboek der pauselijke Zouaven: uitgegeven bij den vijf-en-twintigsten gedenkdag van hunne roemrijke overwinning bij Mentana, 3 november 1867* (Roermond, 1892).
- Nuyens, Willem, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk van 1815 tot op onze dagen*, dl. 4 (Amsterdam, 1886).
- Pius IX, *Ex Qua Die*, 1853, in: Pieter Albers, *Geschiedenis van het herstel der Hiërarchie in de Nederlanden* (Nijmegen, 1904), 316–323.
- Pius IX, *Quanta Cura*, N. Sanders, red., *Ecclesia Docens* (Hilversum 1949).
- Pius IX, 'Aan de beminde Dochters in Christus...', *De Tijd* (27 oktober, 1868), 1-2. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, Krantencollectie 'Delpher'.
<<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010249495:mpeg21:p001>> [geraadpleegd 15 maart, 2019].
- Redactie, 'Vrijwillige bijdragen voor Z.H. Pius IX', *De Tijd* (2 februari, 1866), 5. Koninklijke Bibliotheek (KB), Den Haag, Krantencollectie 'Delpher'.
<<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010254253:mpeg21:a0023>> [geraadpleegd 15 maart, 2019].
- Redactie, 'Voor het Vaticaansch Concilie', *De Noord-Brabander* (8 november, 1869). Koninklijke Bibliotheek (KB), Den Haag, Krantencollectie 'Delpher'.
<<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010080851:mpeg21:p001>> [geraadpleegd 15 maart, 2019].
- Vereeniging van Vroome Vrouwen, 'Heilige vader...', *De Tijd* (27 oktober, 1868), 1. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, Krantencollectie 'Delpher'.
<<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010249495:mpeg21:p001>> [geraadpleegd 15 maart, 2019].
- Voragine, Jacobus de, *Legenda Aurea*, F.S. Ellis red. (Londen, 1931).
- Wees, Dorus van, 'Een handbreed kleiner dan de Heer' of dagboek van Theodorus Adrianus van Wees, Zouaaf in het pauselijk leger, 1866-1868, Frans Wouters red. (Nijmegen, 1986).
- Wils, Ignace, Ep., in: Wils, *Uit den zouaventijd: Ignace Wils, kolonel-commandant van het Bataljon der Carlistische Zouaven*, 29.